

Ajalooline Ajakiri

Nr. 4

KOLMAS AASTAKÄIK

1924

TOIMETUS:

D. Treiberg

Peatoimetaja

D. Bauman

R. Kleis

A. R. Cederberg

H. Moora

H. Sepp

H. Ottenson

Sisu:

Artturi H. Wirkkunen. *A. R. Cederberg.*

Tallinna kirjad Karl XII-dale ja Peeter Suurele 1-dast
oktoobrist a. 1710. *Georg Rauch.*

Versailles'i rahu aastal 1919 uuemate avalduste põhjal.
P. Treiberg.

Uus töö Balti liibahundiprotsesside kohta. *Walter Anderson.*
Saksa-Vene kaubandus keskajal. *O. Greiffenhagen.*

Varia.

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

EP 5717

Artturi H. Wirkkunen.

Hiljuti jõudsid pärale teated, et surm on möödunud aasta novembri kuu 17. päeval nõudnud enda ohvriks Turu Soome ülikooli rektori, Eestiski tuntud ja Eesti ajalugu käsitelnud uurija Artturi H. Wirkkuse (Snellmani).

Wirkkunen ei jõudnud iseäranis kõrgesse eluikka; mineva aasta jaanuaris pühtises ta alles enda 60-aastast sünnipäeva. Juba mõnd aega oli tema tervis olnud nõrk; sellest hoolimata ohverdas ta palava harrastusega oma jõu ja innu Turu Soome ülikooli organiseerimisele ja edendamisele. See noor Soome ülikool kaotas Wirkkusega oma eeskujulise õpetaja ja juhataja.

Wirkkunen, olles pärit Pohjanmaalt ja kuuludes nii isa kui ka ema poolt neisse vanadesse kirikuõpetaja suguvõsadesse (Snellman ja Forsman), kes on etendanud õieti silmapaistvat osa Soome haridusloos, liitus juba noores eas selle rahvusliku ringkonnaga, kes koondus Yrjö Koskise ja tema mõtteosaliste ümber. Ta valis oma erialaks ajaloo, eriti oma rahva ajaloo. Tema elavad harrastused pöördusid alguses eelajaloo, arkeoloogia poole, ja nii näemegi, et ta kohe peale filosoofia kandidaadiks saamist Soome arkeoloogilise ekskursiooniga Siberi sõidab Soome sugu rahvaste jälgi otsima. Võib arvata, et tal sellel reisil tekkis kavatsus uurimiseks, mille tulemusena ilmus üks tema tähtsamaist teostest: „Itämeren suomalaiset itsenäisyytensä aikana“ (Läänemere soomlased oma iseseisvuse ajal).

Juba Yrjö Koskinen oli töös „Suomen kansan historia“ pööranud oma tähelepanu Läänemere Soome sugu rahvaste oludele nende iseseisvuse ajal, sakslaste maavallutamisele ja eestlaste alatasa korduvaile vabaduspüüdeile. Seda mööda, kuidas arenesid arkeoloogilised uurimised Johan Reinhold Aspelini juhtival osavõttel, pühendati ikka enam tähelepanu Soome sugu rahvaste ühisajaloole ja eraldi eri hõimude omale. Soome arkeoloogid tutvunevad muinasleidudega Soome lahe lõunapoolel; arkeoloogidega käsikäes käivad etnograafid ja keelemehed. Aspelin, Appelgren ja Heikel võtavad Eestis uurimisi ette, Setälä käib juba 1880-dail aastail liivlaste juures ja temale järgneb Voionmaa.

Wirkkunen võttis oma tegevusalaks Läänemere Soome sugu rahvaste ajaloo selgitamise peaaegselt nende trükitud allikate najal, mis olid säilinud hõimrahva kõige vanema mineviku kohta. Nende hõimude kõige vanemat ajalugu oli käsitelnud ka XIX aastasaja uurijatepõlv — nimetagem ainult oma suuruselt silmapaistvat Kruse teost — kuid kaugeltki mitte nii kriitiliselt ja erapooletult, kui oleks võidud oodata. Oma uurimiste otstarbel töötas Wirkkunen pikemalt Peterburi keiserlikus avalikus raamatukogus ja siirdus siis Tartu, kus ta peaaegu terve aasta töötas ülikooli ja Õpetatud Eesti Seltsi raamatukogudes.

Aastal 1894 sai uurimus valmis ja leidis doktoriväitekirjana heakskiitmist. Osalt selle teene alusel nimetatigi töö autor järgmisel aastal Soome, Vene ja Põhjamaade ajaloo dotsendiks Helsingi ülikoolis.

Ei ole vaja siinkohal pikemalt peatuda sellel teosel, mis on ja peab olema tuttav kõigile neile, kes on põhjalikumalt süvenenud vanemasse Eesti ajalukku. Tähendame ainult, et Wirkkunen, kes klassiliste ja suurte meie aja kultuurkeelte kõrval tundis hästi ka Vene ja kõiki Põhjamaade keeli, palju mitmekülsemalt kui ta eelkäijad võis võrrelda klassiliste kirjanikkude teateid Vene kroonikate ja Skandinaavia algallikate omadega. Oma teoses on ta käsitelnud Eesti vanema ajaloo kõige raskemaid küsimusi ja kriitiliselt kaalunud nende eri lahendamisvõimalusi. Veel praegu, mil Wirkkuse töö ilmumisest möödunud kolm aastakümnet, ei ole ilmunud ühtki täielisemat ega kriitilisemat uurimust Eesti iseseisvusajajärgu ajaloo kohta.

Wirkkuse töö järgmine osa „Itämeren suomalaiset saksalaisen valloituksen aikana“ (Läänemere soomlased Saksa maavallutamise ajajärgul) ilmus trükist alles aastal 1907. Selles uurimuses liigub autor alal, mida hoopis mitmekülgsemalt ja üksikasjalisemalt — võime vast ka öelda: kriitilisemalt — on valgustatud kui eelmist ajajärku ja mille peaallikana esineb niisugune esimese järgu tähtsusega teos, nagu seda on Läti Hendriku kroonika. Tuleb mõnda, et probleemide rohkuselt ja sooritatud kriitiliselt uurimistöölt ei saa seda osa võrrelda eelmisega, mille väärtus on vastuvaidlematult palju suurem. Siiski kannab seegi osa teravmeelse uurimise soliidi pitsert ja annab hea ülevaate lõunapool Soome lahte asuvate Soome sugu rahvaste saatuse kohta kuni Riia suure Alberti surmani.

Suuremate uurimuste eeltööna kujunes Wirkkusel Eesti nimesid käsitlev teos „Virolaisia paikkainnimiä 1200-luvulla“ (Eesti kohanimed XIII aastasajal), ilmunud seerias „Suomi“ a. 1893. Teose tähtsus seisab eeskätt selles, et ta kinnitab tähelepanu sellele tähtsale ainekule, mida nimed võivad pakkuda ka Soome hõimude ühisajaloole.

Wirkkuse ajalooline uurimistöö ei piirdunud kaugeltki ülalmainituga, kuigi ta enam võimalust ei saanud liikuda Eesti ajaloo alal. Juba noore üliõpilasena oli ta Soome Muinsusuurimise Seltsi stipendiaadina käinud Põhja-Soomes ja avaldanud selle reisi tulemusena a. 1887 pika ülevaate läbiuuritud kihelkondade rahvateaduslike ja ajalooliste mälestusmärkide kohta. Veel tähtsama ajaloolise uurimuse moodustab tema silmapaistev teos „Pohjalaisen osakunnan historia I—II“, (Pohjanmaa üliõpilaskogu — natio academica ostrobotniensis — ajalugu), ilmunud a. 1890—1891, mis tugib põhjalikkudel arhiiviuurimistel ja mille taolist ükski teine üliõpilaskogu ei ole endale suutnud soetada.

Pohjanmaa üliõpilaskogu ajalugu ei piirdu ainult selle kuulsa üliõpilasorganisatsiooni mineviku kujutamisega, mille osa Soome ülikooli annaalis on olnud määratu suur ja millesse töö autor ise kuulus, vaid see kasvab vähemalt kohati Soome kultuuriajalooks, alates Turu ülikooli asutamisega kuni ajani, mil ülikool a. 1827 Helsingi üle viidi. Liigutava armastuse ja andumusega jälgib autor

Soome kultuuri arengut kahe aastasaja jooksul ja seda sügavat vastastikust mõju, mis päris Soome rahval ja ülikooli kasvandikel, kes rahvast välja läksid ja rahva sekka ametnikkudena tagasi tulid, üksteise peale on olnud. Soome kultuuril on sügavamad juured olnud Soome rahvas; ilma selleta ei oleks see kunagi võinud kestva püsida. Wirkkuse Pohjanmaa üliõpilaskogu ajaloo lugemisel selgub meile jälle seesama tõde, mida sagedasti on väljendatud, kuid mille maksvust ka sagedasti on tahetud eitada: kultuur, mis ei saa oma elujõudu rahvuslikust maapärasusest, on kunstlik ja võib ainult kiratsedes elada. Tuleviku omab ainult see kultuur, mis tugib rahval, on ühenduses tema eluavaldustega ja ammutab tema hingest uuen-davat jõudu.

Wirkkuse ajaloolisist uurimustest mainigem veel tema suurt teost oma koolilinna ajaloo kohta „Oulun kaupungin historia“ (Oulu linna ajalugu), mis ilmus neljas suures vihus, kuid milles käsitus jõuab ainult Uusikaupunki rahuni. Linna ajaloo ümber koondub Põhja-Pohjanmaa olude kujutus alates kõige vanemaist ajast. Wirkkusel oli kindel kavatsus jätkata seda suurejoonelist kujutust. Sulg langes aga liiga vara selle agara mehe käest.

Eelolevat kirjutust lugedes võib mõnelegi tunduda, nagu oleks Wirkkunen saanud peaaegselt pühendada oma aja ajaloolisele uurimisele. Niisugune vaade oleks siiski ekslik. Ajalooline uurimistöö oli saanud tema esimese armastuse osaliseks ja seda ei unustanud ta truult armastaja kombel kunagi. Kuid tema aega ja harrastusi nõudsid endale ka paljud teised tegutsemisalad, nii et me peame tõepoolest imestama, kuidas Wirkkusel jätkus nii palju aega ajaloolisteks töödeks. Juba õieti noorena oli ta hakanud oma kirjutustega toetama soomemeelsete peahäälkandjat „Uusi Suometari“; 1890. aastates astus ta selle toimetuse liikmeks. A. 1891 nimetati ta ajaloo, maateaduse ja Soome keele kolleegaks (keskkooli alamõpetaja) Helsingi Soome normaalgümnaasiumi (normaalilyseo), jätkas veel dotsendinagi koolitööd, sai mõni aasta hiljemini Helsingi Soome reaalgümnaasiumi (reaalilyseo) ajaloo ja maateaduse lektoriks (vanem õpetaja) ja aastal 1902 ajaloo yliopettajaks (ülemõpetaja) Helsingi Soome normaalgümnaasiumis.

Kui siis murdeaja algusel Soome ülemkoolivalitsus (kouluylihallitus) vajas tublid Soome mehi, võttis Wirkkunen ilma kõhklemata ajalooliste teadmiste üleminspektori (ylitarkastaja) koha vastu ja pidas seda ametit temale omase kartmatuse ja kindlusega. Vene satraabid ja bürokraadid, kes Wirkkuse toiminguid kaugeltki ei võinud heaks kiita, tundsid kõigil juhtumusil aukartust selle mehe vastu, kes kartmatult ja ilustamatult avaldas oma arvamist, kui seda vajati. Üleminspektori kohal püsis Wirkkunen kuni ajani, mil ta a. 1921 valiti Turu Soome ülikooli ajaloo professoriks ja esimeseks rektoriks.

Kõige selle kõrval võttis Wirkkunen palju osa poliitilisest elust, olles mitu korda Soome parlamendi liikmeks. Ka asus ta paar aastat „Uusi Suometari“ peatoimetaja kohal, millise aja kestusel ta vaba oli ülemkoolivalitsuse üleminspektori kohustest.

Kõige selle põhjal võime selgesti näha, kuivõrra rikas oli Wirkkuse elutöö. Tal õnnestus ka ajaloolise uurimise alal palju korda saata; nähtavasti oleksid saavutused olnud veel palju suuremad, kui ta oleks saanud pühendada oma tööd ja harrastused ainuüksi oma uurimistele. Võib olla, oleks ta siis võinud jätkata ka Eesti ajalugu käsitlevaid uurimisi, millistele ta oma eluea jooksul ohverdas nii palju omast tööst. Asudes 1890-date aastate algusel Tartus, tutvunes ta põhjalikult siinsete oludega, õppis tundma siin tehtavat visa rahvuslikku tööd, mida siin — eriti tol ajal — tuli teha kõige raskemais tingimuses, ja õige soomlasena tundis ta sügavat sümpaatiat selle kohta. Ka jälgis ta õieti suure huviga seda ajaloolist uurimistööd, mida siin tehti, ja kui „Ajalooline Ajakiri“ ellu kutsuti, andis ta lubaduse seda toetada, — nii palju kui aeg ja olud teda võimaldavad seda uut ajakirja aktiivselt toetada, nagu ta nende ridade kirjutajale teatas. Surm katkestas inimlikult seisukohalt vaadates liiga vara tema elulõnga ja sulg langes maha virgast käest.

Kuid me teame, et Eesti ajaloolises kirjanduses jääb Artturi H. Wirkkusele auvääriline koht.

A. R. Cederberg.

Tallinna kirjad Karl XII-dale ja Peeter Suurele 4-dast oktoobrist a. 1710.

29. septembril a. 1710 kirjutati alla Vene peakorteris Harkus Tallinna garnisoni ja Eestimaa rüütelkonna kapitulatsioonide kõrval ka Tallinna linna omale. Seega lahkus Tallinn jäädavaks Rootsi riiklõnnast, millesse ta oli kuulunud 150 aastat.

Gustav Adolfi ja ta lähemate järglaste all olid liivi- ja eestimaalased üldiselt olnud lojaalsed alamad Rootsi riigile. Karl XI troonile astumisega muutub olukord. Tema absolutistlikud kalduvused tegid konflikti mõõdumatuks. Suure mõisatereduktsiooni läbi viimine andis tõuke Balti provintside sisemisele eraldumisele. Sest mitte ainult rüütelkond ei näinud end oma omandusõiguis kitsendatud, vaid ka linnad; nii kaotas Tallinn tunduva osa oma linna ümbruses olevaist maist¹⁾.

Karl XI surma järgi hingas kogu Rootsiga ka Liivi- ja Eestimaa jälle kergemalt. Pandi ju noorele Karl XII-dale suuri lootusi, eriti ta isa poolt lõhutud agrarolude suurema vabaduse ja restitueerumise suhtes. Sellepärast unustati ka Tallinnas silmapilkselt kõik kannatatud ülekohus ja Karli saabumisel linna oktoobris 1700 tervitasid teda rahvastiku rõõmuhõiskesed²⁾. Samase otsekoheste rõõmuga võttis Tallinn vastu teate võidust Narva juures³⁾.

Kuid Karl XII lahkus peatselt Liivist, et jätkata sõda Poolas ja väheste väesalkade poolt kaitstud maa jäeti venelaste meelevalle alla. Juba tärkab rahulolematust pealepandud kontributsiooni tõttu j. m. s.⁴⁾, kuid see ei esine veel avalikult, — püsis ju Karli kuulsus oma hiilgepunktis ega võinud veel tärgatagi mõte oma riikliku kuuluvuse muutmise kohta.

Kuid a. 1704 tõi Narva ja Tartu langemise ja Karli täieline hoolimatus Liivi- ja Eestimaa kaitsmise kohta kõvendas opposit-

---

1) Nottbeck-Neumann, Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval, Bd. I, Reval, 1904, lhk. 194.

2) Greiffenhagen W., Die Belagerung und Capitulation Revels im Jahre 1710. Beiträge zur Kunde Liv-, Ehst- und Kurlands. Bd. II, Heft I, Reval, 1874, lhk. 27; Nottbeck-Neumann, op. cit., lhk. 201.

3) Nottbeck-Neumann, op. cit. lhk. 261. Greiffenhagen W., Die Belagerung und Capitulation Revels im Jahre 1710. Ümbertõotanud ja väljaannud O. Greiffenhagen (tsiteeritud edaspidi Greiffenhagen W. O.), lhk. 11/12, kus ka üks sellesse puutuv Tallinna kiri Karl XII-dale trükitud.

4) ibid.

siooni linnades. Algavad lõpmatud hõõrumised sõjaliste võimude ja kodanikkonna vahel. Viimaste hea tahe pidi kõva katsumise läbi tegema kõiksugu nõutavate kontributsioonide, müüride kindlustamistöõde ja sõjaväe korterisse paigutamise läbi¹⁾.

Riias lõppes asi rae ja kindralkuberneri täielise lõhega. Tallinnas ei lasknud Rootsi riiklusmõtte energilise edustaja puudumine lugu nii kaugele minna, kuid tüütavatest läbirääkimistest ja kaebustest polnud siingi puudu. Nii leppis kodanikkond sõjaväe korterissepanekuga alles siis, kui kuberneri kaebuse peale saabus Karl XII ähvardav kiri²⁾.

Aastail 1704—1710 vallutasid venelased kogu Tallinnast idapool asuva Eestimaa osa ja linn oli sunnitud vastu võtma aadlisoost pagulased. Seetõttu suurenenud rahvastikule vastasid aga ikaldused ja kaubanduse halvumisest tingitud vaesenemine, nii et 1710. a. algul sai sõjaviletsus Tallinnas juba õieti tunduvaks. Veel tundsid end tallinlased siiski oma kuninga truude alamatena, sest Venest oli neil esialgu ainult negatiivist oodata. Seetõttu siis ka maksab 1710. a. esimese poole kohta Greiffenhageni ütetus: „elanikkude lojaalne meelsus Rootsi valitsuse vastu ei muutunud kunagi oluliselt“³⁾. Et Tallinna vaherkord Rootsiiga veel 1710. a. kevadel halb polnud, leiab tõestust ka rõõmuavalduste läbi rootslaste võidu puhul Helsingborgi juures 11. märtsil 1710⁴⁾.

Kuid Riia ja Pärnu langemisega 4. juulil ja 12. augustil muutub olukord⁵⁾. Tallinn seisis nüüd täiesti üksi Rootsi võimu viimse toena⁶⁾. Abi võidi loota ainult meriteed kaudu Rootsist või Soomest, kuna Liivi- ja Eestimaa kui venelaste poolt vallutatud ei võinud anda enam mingit ainelist toetust. Ka moraalne ühistunne teiste Balti linnadega oli nüüd hävitatud, mis asjaolu omakord esile kutsus meeltmasendava pessimismi. Sellele lisaks tuleb veel, et augusti keskel olid linna alla jõudnud Vene väed ja linn, küll mitte täieliselt, sisse piirati. Samal ajal pääsis linnas katk lahti⁷⁾.

1) Greiffenhagen W., op. cit., lhk. 70 sqq.

2) Greiffenhagen W., op. cit., lhk 38/39.

3) Dass „die loyale Gesinnung der Bewohner gegen die Krone Schwedens niemals wesentlich alteriert worden“ sei. Greiffenhagen W., op. cit., lhk. 52.

4) ibid.

5) Cf. Richter A., Geschichte der dem russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen, T. II, Riga, 1858, lhk. 322.

6) Wrangel Landrath, Chronik von Ehstland. Herausgegeben v. Dr. C. Paucker, Dorpat, 1845, lhk. 82.

7) Täpsemalt öeldud — vähe varemini, Greiffenhageni teate põhjal 11. augustil. Greiffenhagen W. O., op. cit., lhk. 47.

Piiramise kaashäädad, — nälg, veepuudus ja haigused vähen-
dasid elanikkude vastupanujõudu ja lõdvendasid selletagi juba van-
kuma lõõnud vahekorda Rootsiga. Rootsilt eneselt võis vaevalt veel
loota mõnd toetust, kuna tal end kaitsta tuli Daani kallaletungi
vastu. Seega pidi levima mõte, et Rootsi vägevus läheneb oma
lõpule¹⁾. Peetri sõjakuulsus seevastu mõjus selleks kaasa, et nii
võimsa riigi kui Venemaa kaitse kindlam pidi näima, kui võidetuna
maaslamava Rootsi oma.

Sellesse mahajäätuse masendavasse meeleollu satuvad nüüd
venelaste ettepanekud²⁾. Mõistagi langesid nad soodsale pinnale,
sest nad sisaldasid kasulikke lubadusi. Riia ja Pärnu langemisest
peale alanud sisemine lahtilöömine Rootsist teostub nüüd ka
väliselt.

Nii esinevad juuli ja august a. 1710 teatava kulminatsioon-
punktina Tallinna vahekorras Rootsiga: nende kuude kestel sünnib
pööre Tallinna riiklispoliitilises orientatsioonis, kuna lojaalne alama-
meelsus taganeb algul ükskõiksuse ja siis täielise eraldumise ees.

Tallinnas näivad tookord mitmekesised voolud esinenud olevat.
Kodanikkonna ülalpidamisest piiramise aegu selgub, et osa (edus-
tatud ältermannide Stoll'i ja Lantingi läbi) on pooldanud energilist
vastupanu, igatahes väljatungi kavatsuste harutamistel selle poolt
olnud³⁾. Nii näiteks kõneleb ältermann Stoll' raeistungil 26. sep-
tembril sellest, et peaks kaitsema end viimse verepiisani⁴⁾. Kaaluvam
osa on aga nälikult eitanud vastupanu⁵⁾ ja seega jaganud kuberner
Patkulli seisukohta. Sest väljatungi kavatsuste harutustel on bürger-
meister Reimers selle vastu ja 26. septembri koosolekul vastatakse
ältermann Stoll'ile, et peab ometi arvestama linna viletsat seisukorda⁶⁾.

Seda erimeelsust võiks nii seletada, et raad, seltskondlikult
kõrgem, seega aadlile lähemal seisev osa⁷⁾, oli venesõbralikult
orienteeritud (sest aadel oli seda suurel määral), kuna aga koda-

---

1) Osten-Sacken P., Zur Kapitulation der estländischen Ritter- und
Landschaft, Reval, 1910, lhk. 76.

2) Winkelmann E., Die Capitulationen der estländischen Ritterschaft und
der Stadt Reval vom Jahre 1710 nebst den Confirmationen, Dorpat, 1861, lhk. 21—21.

3) Greiffenhagen W., op. cit., lhk. 57—59.

4) Greiffenhagen W. O., op. cit., lhk. 59 ja Wrangel, op. cit., lhk. 86,
märkus.

5) Rootsivastase erakonna olemasolu mõonab ka Osten-Sacken (lhk. 18),
ehkki ta, nagu Greiffenhagen vanemgi, kõiksugu abinõudega püüab kunstlikult tões-
tada kodanikkonna lõpuni kestnud lojaalsust Rootsi valitsuse vastu.

6) Greiffenhagen W. O., op. cit., lhk. 59.

7) Cf. Bunge, F. G., Die Revaler Rathslinie, Reval, 1874, lhk. 34.

nikkude enamik rohkem Rootsi küljes rippus. Raad näib aga kodanikkonda nii mõjutanud olevat, et see järgi andis ja linna üleandmisega nõusse jäi. Sest uik kuberner Patkull kodanikkonnale ettepaneku tegi vastu panna ja linna kaitsta, vastas see sellega, et talle märgukirja andis linna üleandmise kohta¹⁾, järjekult mingit tarvet ei tunnud kauemini vastu panna. Ja tõsiasi, et alistumine Vene võimule lõpuks ometi nii kergelt sündis, tunnistab, et kodanikkond lõpuks ometi oli loobunud omast Rootsi poolehoiust. Sest sõjast kurnatud igatsesid ometi kord saada rahu ja puhkust²⁾.

Tallinna kapitulatsiooni järgi jätkus sõda Rootsi ja Vene vahel ja oli veel otsustamata, kas Vene suudab kinni hoida oma vallutust. Polnud koguni võimatu, et Liivi- ja ka Eestimaa oleks Rootsi kätte tagasi langenud³⁾.

Seepärast pidid Tallinna kodanikud tarvitama ettevaatlikku poliitikat. Polnud kõhane järsu äralangemisega Rootsist lõhkuda kõik sillad selles suunas. Selleks otstarbeks oli ometi kapitulatsiooni paigutatud 32. punkt⁴⁾, mis otsekohe arvestas Rootsi külge tagasimineku võimalust. Teisest küljest oli sel (enam tõenäolisel) juhtumusel, et Tallinn jääks Venele, Tallinna ja üldse kõigi Balti provintside tulevik suurel määral tingitud nüüdisest korrektsest ülalpidamisest. Reaalpoliitiliste kaalumiste mõjul taheti end tsaarile esitada otsekohe sõnavõtlikkude alamatena.

Neil motiividel kirjutatigi mõlemad kirjad 4-dast okroobrist a. 1710.

Mõlemad kirjutused leiduvad Tallinna raearhiivis, kiri Karl XII-dale originaalis, kuna ta ärasaatmist takistati, kiri Peeter I-sele konspektis. Esimene on ära trükitud Greiffenhageni töös „Zur Geschichte der Belagerung und Capitulation der Stadt Reval 1710“ (Beiträge II); teine eritrükis sama teose teises väljaandes. Kiri Karlile peale selle Seraphim'i „Liivi ajaloo“ teises trükis.

Kirjade sisu on lühidalt järgnev.

Karl XII-dale kirjutab raad, et Tallinn piiramise hädade, nälja ja katku tagajärjel sunnitud olnud venelastele alistuma. Linna viletsat seisukorda olla nad oma aruannetes ja relatsioonides kubernerele ja Rootsi valitsusele „küllaldaselt“ („genügsahm“) kirjeldanud.

---

1) Greiffenhagen W. O., op. cit., ltk. 59 ja Wrangel, op. cit., ltk. 86, märkus.

2) Cf. Fryxell, Geschichte Karls XII, ltk. 116.

3) Cf. Richter, op. cit., ltk. 328.

4) Winkelmann, op. cit., ltk. 55.

Kuid hoolimata üleannist olla see Tallinna otsekohene soov, et nad oleksid Rootsile edasi kuulunud, nagu nad ju alati valmis on olnud kuningale ohverdama oma „elu, vara ja verd“ („Leben, Gut und Blut“). Kuid Jumal nuhtlevat linna ta raskete pattude pärast ja ses õnnetuses on nad sunnitud olnud pealekäivale võimule järgi andma. Kuningas vabandagu kirjutuse viibimist, milles süüdi sekretäride surm. Samuti vabandagu kuningas seda pealesunnitud üleandmist, kuna ometi tallinlased 150 aasta kestel on alati olnud truud alamad. Aga Jumal juhtigu „salvitud päid“ („Häupter der Gesalbten“) nii, et saabuks peatselt rahu¹⁾.

Ja kiri tsaar Peetrile käib nii. Universaalide põhjal olla Tallinn alistunud Venele. Küll olla neile seeläbi küllaldaselt kindlustatud, et tsaar saab kinnitama ja pidama nende privileegid, kuid nad paluvad siiski, et tsaar kinnitaks kindral Baueriga kokkulepitud kui ka lahtiseks jäänud punktid. See eest töötavad nad sõnakuulmist, truudust ja truualamsust, soovivad tsaarile õnnekat edu ja võidukat rahu ning jätavad linna tema keiserliku armu hoolde²⁾.

Oleks huvitav jälgida kirjade saamislugu, trükitud materjali vähesuse tõttu on see aga pea võimatu.

Varem vahetpidamata kestnud tülide põhjal linna eri korporatsioonide, esijoones rae ja gildide vahel³⁾, võiks järeldada, et ka siin, kirjade kokkuseadmisel, kõik ei möödunud täitsa rahulikult. Sõjahädad olid liitnud seisused⁴⁾, siis aga, kapitulatsiooni kohta peeta-vail läbirääkimistel oli juba esinenud teatav vaadete lahkuminek, mis-juures gildide edustaja ältermann Stoll teisel arvamisel oli kui rae edustaja bürgermeister Reimers.

Võiks arvata, et ka kirjade läkitamisel raad pooldas Vene orientatsiooni, tähendab esijoones kirja saatmist Peeter Suurele, ja et gildid ja kodanikkond seevastu mõjutasid kirja saatmise Karl XII-dale, arvates, et nende teguviisile (üleand) vabandus tarviline on. Et aga ometi mõlemad kirjad läkitati⁵⁾ ja et nende sisu näilikult ükstei-sega kooskõlas on, siis tunnistab see, et üleanni ajaks kõik kihid ometi olid üksmeelele jõudnud.

Kõige selle juures on kahtlemata osa etendanud üks Tallinna kodanluse markantne edustaja, nimelt Johann Lanting. Väljatungi

1) Greiffenhagen W., op. cit., lhk. 63.

2) Greiffenhagen W. O. järgi, op. cit., lhk. 65—66.

3) Nottbeck-Neumann, op. cit., lhk. 120.

4) ibid.

5) täh. läkitatud pidid saama.

küsimuse harutamisel pooldas ta seda, seega aktiivset tegutsemist Vene vastu; kapitulatsiooni järgi aga, mille juures ta ka tähtsat osa oli mänginud¹⁾, esineb ta Vene asja kindla pooldajana. Osten-Sacken nimetab teda koguni „Peeter Suure sõbraks“²⁾. Jaanuaris a. 1711 sõitis ta linna saatkonna juhina Peterburi ja tõi sealt kasulikud resolutsioonid kaasa³⁾. Rutenschiöld jutustab muuseas, et piiramise aegu keegi Lanting venelastele veini ja muud kaupa salaja üle toimetanud⁴⁾. Kui see teade tõele vastab ja see üks ja seesama Johann Lanting oli, peaks ta esinemist väljatungi pooldajana simuleeritaks pidama ja ta äkilises väljaastumises Vene asja kasuks mitte vaadete muutust, vaid kestva meelsuse avaldust nägema. On aga ka võimalik, et oktoobris ja novembris a. 1710 aset leidnud tema valimine raehärraks, resp. bürgermeistriks ta venesõbralikkust suurendas⁵⁾. Vene asja pooldajana on tal siis küll otsustav mõju olnud Peetrile saadetud kirjale, sest Vene valitsusega heale jalale asumine oli tema vaadetega täiesti kooskõlas.

Tema isik on siinkohal esile tõstetud, et ühe näite najal kogu kodanikkonna seisukohta illustreerida. Sest see oli kas kõikuv oma poliitilistes vaadetes, misjuures siis rootsisõbralikkus kunagi sügavasti ei võinud juurdunud olla, või aga algusest peale Rootsi suhtes ükskõikne, kui mitte otsekohe vaenulik. Sellega on siis ka seletatav, miks algul veel Rootsist kinnipidav kodanikkonna osa end lõpuks ometi mõjutada lasi ja oma arvamist muutis: truudus, mis teda köitis Rootsiga, oli ometi ainult pinnapealne.

Neist vaatekohast järgnegu nüüd kirjade analüüs. Mõlema kirjutuse võrdlemisel torkab otsekohe silma üks erinevus nende vahel. Kiri Peetrile on kahtlemata asjali-kum kui kiri Karl XII-dale. Palutakse täiesti konkreetseid asju: kapitulatsioonis lahtiseks jäänud punktide⁶⁾ ja kogu kapitulatsiooni kinnitamist. Need asjad olid Tallinnale mõistagi suurima väärtusega, kuna linna uus õitselepuhkemine oli tingitud vanade vabaduste edasikestmisest. Seega oli kirja läkitamine hädatarviline toiming.

1) Osten-Sacken P., Die estländische Ritterschaft im ersten Jahre russischer Herrschaft, Baltische Monatsschrift, 13. Jahrgang, Bd LXXI, Riga, 1911 (tsiteeritud edaspidi Osten-Sacken, Monatsschrift) lhk. 127.

2) *ibid.*

3) *ibid.*, lhk. 139.

4) Rutenschiöld Fr., Berättelse om Revels inneslutning och kapitulaton 1710. Utgifven af Fr. Antoni in „Karolinska Förbundets Årsbok“, 1913, lhk. 212.

5) Bunge, *op. cit.*, lhk. 111.

6) Need on punktid 6, 15, 25, 27 ja osaliselt 7, 30, 32.

Kiri Karl XII-dale seevastu koostub tähtsusetuist fraasidest, mille sihiks üleandi seletada ja vabandada. Nagu juba ülal nimetatud, oli kirja eesmärgiks Rootsile tagasimineku korraks hankida kindlustus kahtlustuste vastu. Et see tagasimineku aset ei leidnud, esi-joones aga, et kiri üldse määratud kohale ei jõudnud, pole tal Tallinna kohta mingit positiivist väärtust olnud.

See oleks objektiivne otsus. Subjektiivselt võetud, näis kiri tallinlastele küll tähtis olevat, kuna ta ju Rootsi valitsusele linna kasulikumas valguses oleks näida lasknud, kui juhtumusel, kui seda kokku ei oleks seatud.

Küsimuses, kuivõrd Tallinn uskus Rootsi valitsuse restitueerumisse (seega ka kirja tarvilisusse), lähevad arvamised lahku. Osten-Sacken näiteks ütleb: meie esivanemad arvestasid kahtlemata võimalust, et Eestimaa veel kord Rootsimaa alla satub¹⁾, kuna käesoleval juhtumisel rootslasena mõistagi erapooletum Lundblad arvab: see osa elanikest, kes koostus liivi- ja eestimaalasist, oli jätnud mõtte Rootsi valitsuse restitueerumisest²⁾.

Tõsiasi, et kiri Karl XII-dale kirjutati ja et kapitulatsiooni sisse võeti 32. punkt, mis käib võimaliku Rootsi alla tagasimineku kohta, näitab, et Tallinn arvestas Rootsi valitsuse restitueerumise võimalust: ainult seks juhtumiseks oligi kiri Karlile kirjutatud. On aga väga tõenäolik, et seda võimalust ei võetud mitte väga tõsiselt, sest muidu poleks Venemaaga otsekohe nii hea vahekord alanud.

Kirjal Peetrile on järjekult reaalne väärtus, kuna ta linnale kaasa aitas saavutada oma õigused, kirjal Karlile aga vast ainult ideeline. See ideeline väärtus on pealegi veel väga kahtlane, sest kiri manab diplomaatliku meisterteosena esile pettepidi, nagu oleks Tallinn tõesti vastumeelt lahkunud Rootsi riigist.

Püüan siin kohal tõestada vastupidist. Kui seda kirja eraldi vaadelda, peegeldub sellest küll pilt, nagu oleks Tallinna ja Rootsi valitsuse vahekord alati kõige parem olnud ja üleandmine Venele sunni mõjul sündinud. Seepärast kõneleb ka Greiffenhagen kirjast, kui „murdumatu truuduse tunnises“, mida „päevavalgele tuua pole ülekohus³⁾“.

1) Osten-Sacken P., Monatsschrift, op. cit., lhk. 123.

2) Lundblad, Geschichte Karls XII, II, lhk. 210.

3) „Zeichen unverbrüchlicher Treue“, welches „ans Licht zu bringen nicht unbillig sei“. Greiffenhagen W., op. cit., lhk. 63. Teose eritrukkis puudub see koht, kuna see silmnähtavalt oli osutunud põhjendamatuks; ka näitab asjaolu, et Greiffenhagen noorem ainult kirja Peetrile ära trükkis, tema erinevat seisukohita Greiffenhagen vanemast, kes ainult kirja Karlile oli ära trükkunud.

Sarnasele arvamisele võiksid ahvatella mõned kohad selles kirjas, nagu järgnev: „nii on ometi meie südamesoov olnud, et meie Teie Kuningliku Majesteedi ja kõrgekskiidetava Rootsi valitsuse alla oleksime jäänud, kui see Jumala tahe oleks olnud, mille eest meie küll meelsasti ja võlgnedes, nagu kohane truile ja ausaile alamaile, Kuninglikule Majesteedile ja kõrgekskiidetavale kroonule oma elu, vara, verd ja kõike oleme valmis olnud ohverdama¹⁾“.

Kuid teise kirjaga ja üldse piiramise käiguga võrrelduna osutuvad sarnased väljendused õõnsaiks fraasideks. Kui tallinlased tõeliselt olid „truud alamad“, miks sõdisid nad siis alati neilt seaduspäraselt nõutavate kohustuste vastu? Läbirääkimised kuberneriga kontributsiooni j. m. puhul näitavad, kui vastumeelt ja sunnitult neid kohustusi täideti, hoolimata sellest, et küsimus oli oma kodulinna kaitsmisest.

Kui tihti oli aegade kestes kordunud, et Tallinnat piirasid vene-lased; kui teisiti oldi siis korraldatud kaitsmist ja kui energiliselt vaenlast tagasi tõrjutud! Kuigi nüüd tingimused Tallinnale olid märksa halvemad, siis osutab ometi kogu linlaste ülalpidamine rahulolematust Rootsi ülemvalitsuse suhtes. Kui oleks tõeliselt valmis olnud „elu, vara ja verd“ ohverdama kuningale, kuidas oleks siis võinud juhtuda näiteks midagi sarnast, et Rootsi abivägesid ei lastud maabuda ainult sel põhjusel, et mitte katkule uut saaki anda, kuna tõeliselt ometi kartus ses seis, et garnisoni tugevenemine oleks võinud viivitada üleandmist²⁾.

Võrreldes varemate Tallinna piiramistega, omab käesolev aga kindlasti ka suured esidused. On ju kindel, et Tallinnat seekord üldse ei pommitatud³⁾, ja ehkki isoleeritud seisukord endiste piiramistega võrrelduna mõned halbused põhjustas, siis on see ometi kuulmatu, et kindlustatud linn alla annab, ilma et teda üldse oleks pommitatud või isegi täieliselt ümber piiratud. Juba see asjaolu lubab oletada, et teatavad salaniidid ulatusid linnast piirajateni. Vene-

---

1) *ibid.* „So ist nichts desto weniger unser Herzenswunsch gewesen, dass wir unter Ew. Königl. Majestät und der hochlöblichen Schweden Regierung, wenn es Gottes Wille gewesen, geblieben wären, wofür wir sowohl billig als schuldig, wie getreuen und redlichen Untertanen gebühret hat, Ew. Königl. Majestät und der hochlöblichen Krone unsere Leiber, Gut, Blut und alles haben aufsetzen wollen“.

2) Cf. Бутурлин Д. Военная история походов россія“, Том II, СПб., 1820, лhk. 434.

3) Greiffenhagen W. O., *op. cit.*, лhk. 51.

lasil pidid olema teatavad põhjendatud lootused Tallinnat vallata ka ilma pommitamiseta¹⁾, — pommitati ju ometi Riiga.

Kui seepärast raad kirjutab kuningale: „kuna meie siis sarnases meid tabanud hädas ja kitsikuses... sunnitud olime... meie pealekäviale jõule järgi andma...“²⁾, siis võib seda võtta ainult ilma reaalse aluseta diplomaatilise fraasina. Kui Tallinn kindlalt oleks hoidunud Rootsi poole, oleks võimatu olnud, et lubadustel Peetri universaalis 16-dast augustist ja Menschikovi kaaskirjutuses 17-dast augustist säärane sütitav mõju oleks olnud³⁾. Jõudsid ju seisused juba järgmisel päeval peale nende kirjutuste kättesaamist kokkuleppele kapituleerimise suhtes⁴⁾. Ka lootus, et leiaksid kinnitamist mõned kapitulatsioonis esitatud privileegid, mis Rootsi valitsus oli tähelepanemata jätnud, resp. rikkunud, võis ainult meelitavalt mõjuda.

Ja kui ka kirjas seisab: „Sest et meil pole loota ega oodata olnud mingit nii korduvalt palutud abi ega päästmist vastupanuks...“⁵⁾, siis ei vasta see tõele, kuna ometi kindel on, et kodanikud Rootsist abi toovaid laevu sisse ei lasknud⁶⁾. Ka jutustab Rutenschiöld, et garnison ärasõidul kohtanud moonalaevu toidutagavaradega enamaks kui üheks kuuks⁷⁾. Ja alles septembris olid kohale jõudnud Rootsi väeosad⁸⁾. Järjekult polnud Rootsimaa selles süüdi, et linn nii kiirelt alla andis. Nii on ka kirjas esitatud etteheited sootuks põhjendamatud ja tahavad ainult linlaste õiget meelsust varjata.

Igatahes oleks Tallinna lojaalset esinemist raskendanud garnisoni ja ta juhtide ülalpidamine, kellest viimased, põlvenedes osalt Balti aadli ridadest, varjamatult oma sümpaatiat Venemaa vastu üles näitasid. Kui juba siin puudus truudus Rootsimaa suhtes, kuidas oleks võinud seda veel leiduda kodanikkonnal?

Sellele võiks ehk vasturääkida asjaolu, et välja- ja pealetungimise võimaluste üle peetavail läbirääkimisel õieti ainult kodanikud ja

1) Cf. Osten-Sacken, op. cit., lhk. 19.

2) Greiffenhagen W., op. cit., lhk. 63—64. „...gestalt wir denn in solcher uns überkommenen Noth und Drangsal ...gezwungen worden... der auf uns dringenden Macht nachzugeben...“

3) Winkelmann, op. cit., lhk. 21—25.

4) Kirjutused olid saabunud küll varem, kuid kuberner Patkulli poolt salajas hoidud. Cf. Greiffenhagen W., op. cit. Osten-Sacken, op. cit.

5) Greiffenhagen W., op. cit., lhk. 63—64 „...da keine vielfache angeflehte Hilfe und Rettung zur Defension für uns zu hoffen und zu erwarten gewesen...“

6) Бутурлин, op. cit., lhk. 434.

7) Rutenschiöld, op. cit., lhk. 220.

8) Greiffenhagen W. O., op. cit., lhk. 23.

mõned ohvitserid seda pooldasid¹⁾, kuna kuberner ja rüütelkond mingit kalduvust üles ei näidanud ettevõtte toetamiseks. Kuid seda ja kodanikkude tervet ülalpidamist valgustab maanõunik Ungerni kiri, milles ta kõneleb ühest kodanikkonna „näideldud ettevõttest“ („simuliertes Werk“) ²⁾. See hävitav otsus tohiks aidata selgitada kirja Karlile, mille sisu siis niisama „simuleerituna“ võib võtta.

Kui meie nüüd võrdluseks võtame kirja Peetrile, siis aitab ka see tõestada hüpoteesi, et kiri Karlile polnud puhtast südamest mõeldud. Kirjas Peetrile soovib Tallinn talle lõpus „edaspidist õnnekat edu ja võidukat rahu“ ³⁾. Kui nüüd kiri Karlile tõeliselt oleks olnud „liigutav ja tänulik“ („beweßt und dankbar“) ja „kiiduväärt tunnis truu meelelaadi kohta“ („ein rühmliches Zeichen treuer Gesinnung“), nagu E. Seraphim seda hindab ⁴⁾, siis oleks ju võimatu, et Tallinn otsekohe pärast näilikut pealesunnitud üleandmist midagi sarnast alles veel vaenulikule Peetrile oleks soovinud?! Sest ühel ja selsamal päeval ühele oma „truud meelelaadi“ kinnitada ja teisele võidukat sõjakäiku soovida, on ometi ülimal määral kahekeelne. Truuduse kinnitamisest ei võinud seega tõsiselt mõeldud olla. Vastavalt ülaltsiteeritud lausele kirjas Peetrile seisab nimelt teises kirjas järgmine: „... jumal juhtigu oma salvitute mõtted nii, et meie... ometi kord saaksime rahulikult maitsta ausa ja igatsetud rahu vilja...“ ⁵⁾ See lause on diplomaatilise kavaluse meisterteos. Eelarvamisteta vaatlejale võib ta algul tunduda otsekoheksena; võrrelduna aga kirjaga Peetrile selgub erinevus Tallinna suhetes Rootsiga ühelt ja Venega teiselt poolt: ühele soovitakse õnnekat edu ja võidukat rahu, teisele ainult üldiselt rahu, seejuures lahtiseks jättes, kellele see rahu kasuks peab olema.

Kirjas Karlile väljendatud lootus peatseks rahuks oli järjekult (otsustades Peetrile saadetud kirja järgi) venelaste võiduga saavutatavana mõeldud. Kuidas võib säärane kahemõttelisus võetud saada „tunnisena truu meelelaadi kohta“? ⁶⁾

---

1) Greiffenhagen W., op. cit., lhk. 58/59. Greiffenhagen W. O., op. cit., lhk. 53 sqq.

2) Greiffenhagen W. O., op. cit., lhk. 56.

3) Greiffenhagen W. O., op. cit., lhk. 66.

4) Seraphim E., Livländische Geschichte, Bd II, Riga, 1904, lhk. 556.

5) „... dass Gott die Gemüter seiner Gesalbten dermassen lenken möge, dass wir... endlich einmal die Früchte des edlen und erwünschten Friedens in Ruhe geniessen mögen...“ Greiffenhagen W., op. cit., lhk. 64.

6) Et Karlile määratud kirjas esinevalle sõnadele, nagu „truud alamad“ („getreue Unterthanen“) j. m. s., tähtsust ei tule anda, tõestab ka asjaolu, et just samad sõnad

Kuigi oli vaja arvestada aja muutlikkust ja samuti tsaari suhtes aukartust üles näidata, siiski ei oleks pidanud sel moel kirjas Karlile lojaalsust simuleerima, mida üldse olemas polnud. Kirja eesmärk ei võinud seega olla mõni otsekoheselt mõeldud meelsuseavaldus, vaid see oli kavatsetud ainult mõnede võimalikkude edaspidiste poliitiliste komplikatsioonide puhuks teatava kaitseabinõuna.

Moraalselt seisukohalt hinnatuna on see kiri järjekult vähe väärtuslik, opportunistlikust elutarkuse seisukohast aga tunnis suurest poliitilisest teravmeelsusest ja diplomaatilisest kavalusest. Sest mõlemad kirjad võisid kaitsta Tallinnat niihästi Vene kui Rootsi vastu.

Kirjal Peetrile on sootuks teine iseloom. Nagu juba öeldud, on ta asjalikum ja ta olulise osa moodustavad palved, mis Tallinn esitab tsaarile. Kogu kiri jätab kainema, selgema mulje; siin puuduvad tühjad sõnad, mis peaksid osavalt peitma aset leidnud asjaolusid. Küll esineb ka siin üks lause, mille sihiks on olnud unustama panna, nimelt ülal juba tsiteeritud „...õnneka eduga...“ jne. Seda lauset ja sarnaseid kohti nagu „...Teie Majesteedi... truile alamaile...“ („Ew. Majestät... getreuen Unterthanen“...) ei tule aga siin tõsiselt võtta, kuna nad esitatud palveile ainult selgitavaks kõrvaliseks olid, mis pidi kergendama tsaarile neid palveid täita.

Kuid ei olegi nii tähtis, kas siin väljendatud andumuse ja viisakuse tunnised olid ausalt mõeldud või samuti ainult diplomaatilised ilustused. Oluline on, kuidas Tallinn end Rootsi vastu ülal pidas, sest just siin oleks oodata olnud lõpuni kestvaid otsekoheseid sümpaatiatundeid. Samasugused oletused Vene suhtes peaks põhjendamatud olema, kuna Venemaale alati oldi vaadetud kui Liivi „päriivaenlasele“ („Erbfeind“)¹⁾. Käesoleval juhtumisel etendas Venemaa ainult „tertius gaudens“i²⁾ osa, ja kui Tallinn tema vastu mõnd soojemat tundmust omas, siis võib seda ikkagi ainult käsitada negatiivselt, s. t. Rootsist loobumisena. Tõsine ja otsekohene sümpaatia Vene valitsuse vastu võis alles aja jooksul tekkida, nii et Peetri aadressil avaldatud meelitusi võib mõista ainult opportunismina.

Sest õigupoolest oli Tallinnale täitsa ükskõik, kelle ülemvalitsuse alla ta kuulus, kui aga ta õigused ja privileegid kaitsetud oleks. Eriti nüüd oli tal oma riikliku kuuluvuse vahetus teretulnud, sest see töötas jällegi suuremaid vabadusi. Sarnast seisukohta ei või lõpuks ka hukka mõista: tundus ju tolele ajale lokaalpatriotism

leiduvad ka kirjas Peetrile („Ew. Maj... nunnehro getreuen Unterthanen“ ja „in aufrichtiger Treue“. — Vaata Greiffenhagen W. O., op. cit., lhk. 66). See hävitab täieliselt sennise vaate Karlile määratud kirjale kui truualamsuse tunnisele.

1) Cf. Osten-Sacken (Monatsschrift), op. cit., lhk. 123.

kõige arusaadavamana asjana. Sellega võib seletada ka piiramise aegu nii kiirelt aset leidnud avaliku arvamise muutust.

Järjekult võib mõlema kirja peaarinevust üksteisest selles näha, et üks neist sisaldab asjalikud palved, kuna teine püüab linna üleandmist vabandada, appi võttes asjade tõelise seisukorraga vastolus seisvaid väiteid.

Sellele võiks juurde lisada veel mõned iseloomulikud jooned.

Kui meie kirjas Karlile eraldame konkreetsete asjaolude kirjelduse Tallinna vaherkorda Rootsiga puutuvaist väljendusist, siis on viimase suhtes meie arvamised ülalpool esitatud, kuna esimese, s. t. tõelude kirjeldamise suhtes selles kirjas võime leida teatavaid liialdusi. Nii kõneldakse näiteks „vaeseks jäänud linna viletsusest ja hädast... nii palju aastaid kestnud piiride sulgemise ja pikaleveniva sõja tagajärjel...“¹⁾ jne., kuna ometi teada on, et Tallinnal tõeliselt alles juuli- augusti kuust peale tuli tõsisemalt kannatada²⁾, mis ajast alates Rootsi valitsuse vastane opositsioon hakkaski teravamalt avalduma. Kui edasi kõneldakse „kirjeldamatuist sõjaraskusist“ (von „unbeschreiblichen Kriegsbeschwerden“), mis tabanud linna „kõige karmimalt“ („aufs härteste“)³⁾, siis on see samuti liialdatud, sest isegi Riias oli viletsus palju suurem olnud. Ka polnud katk piiramise aegu veel kaugeltki nii suurel määral levinud, et kõikjal oleks lamanud surnud („alles von ihr mit Todten ausgefüllet war“) — oma hävituse kõrgemale tipule jõudis katk alles oktoobris, pärast kapituleerimist⁴⁾.

Sarnased liialdused olid siin, kirjas Karlile mõistagi väga otsarbekohased, sest nad pidid arusaadavamaks tegema linna üleanni tarvilisuse; sellepärast puuduvad nad loomulikult kirjas Peetrile. Viimases arendatakse õieti selgelt ja loogiliselt palvet: universaalid olla mõjutanud linna kapitulatsiooni, kuid see ei andvat ilma tsaari kinnitamiseta veel mingit küllaldast kindlustust, mispärast palutakse privileegide konfirmeerimist. Siin järgneb iga lauseosa selgelt eelmisest. Kirjas Karlile pole see aga nii: ühed ja needsamad mõtted esinevad selles sageli mitmes kohas laialipillatuna. Nii näiteks kõneldakse kahe kohas elu, vara ja vere ohverdamisest kuningale (sama

1) „... vom Jammer und Noth der verarmten Stadt, ... wegen des so viele Jahre her gesperrten Landes, gedauerten langwierigen Krieges...“ Greiffenhagen W., op. cit., lk. 63.

2) Greiffenhagen W., op. cit., lk. 31.

3) Greiffenhagen W., op. cit., lk. 63.

4) Cf. Wrangel, op. cit., lk. 84.

fraasi kohtame muuseas ka teises kirjas, mis asjaolu selle tähtsusetust esimese suhtes aiva suurendada aitab), sõjaraskustest viies kohas, katkust seejuures üksi kolm korda. Ja seejuures on kõik see laiali-pillatud, ilma säärase loogilise sidemeta, mis just silma torkab kirjas Peetrile. Nähtavasti taheti sibilikult mõningatd asju hästi tihti kor-rata, et kuningat õieti põhjalikult veenduma panna Tallinna kodanik-kude süütuses.

Ühine mõlemale kirjale on teatav usulisfatalistlik vaade aja-lookäigule: kõiki õnnetusi peetakse Jumala vitsaks pattude eest. Kir-jas Karlile öeldakse näit. „...nagu meie sunnitud olime Jumala kat-sumisele alistuma“ ja ... „meie ilmatute pattude pärast on Jumala karistusviits ja võimus käsi tabanud meid nii raskelt..“¹⁾ ja teises kirjas „...Jumala katsumise läbi... selleks sunnitud..“²⁾ See on aja tüübiline tunnus, tol ajal kõikjal levinud vaade Jumala alatisest vahelesegamisest maailma käigusse. Seepärast leiame seda vaadet ka mõlemas kirjas. Iseloomustav kirjade ülalkäsiteldud erinevusele asjalikkuse ja liialduste suhtes on aga asjaolu, et see joon teises kirjas esineb ainult üks kord, täitsa möödaminnes, esimeses seevastu kolm kord ja iseseisvate lauseosadena.

Mitte mõõduandva tähtsusega, kuid siiski huvitav on allakirjuta-mise vorm, millelt mõlemad kirjad samuti erinevad. Kirjas Karlile öeldakse enne allakirjutajate loetlemist „allerunterthänigst(er)“³⁾ kir-jas Peetrile seevastu „treuverpflichtest, allerunterthänigst und gehor-sahmst“⁴⁾, milline erinevus aitab illustreerida ka erinevusi poliitilistes suhetes⁵⁾.

Mis puutub kirjade saatusse, siis takistas kindral Bauer kirja läkitamist Karl XII-dale⁶⁾. Viis päeva enne seda oli üleandmine aset leidnud, truudusvanne oli veel andmata ja seetõttu Tallinna liitumine Venemaaga veel mitte päris kindel. Sarnases olukorras pidid vene-lased igasugust Tallinna läbikäimist Rootsiga takistama. On mõel-

1) „...Gestalt wir denn... gezwungen wurden dem göttlichen Verhängniss zu weichen“... „wegen unserer übermächtigen Sünden die schwere Strafruthe und gewaltige Hand Gottes... so schwer uns getroffen..“ Greiffenhagen W., op. cit., lhk. 63 - 64.

2) „...durch göttl[iches] Verhängniss... dazu veranlasset...“ Greiffen-hagen W. O., op. cit., lhk. 65.

3) Greiffenhagen W., op. cit., lhk. 67.

4) Greiffenhagen W. O., op. cit., lhk. 65.

5) Just nii nagu nüüd Peetrile, kirjutas Tallinn varemini Karlile (cf. Greiffen-hagen W. O., op. cit., lhk. 11/21) kirjas 1-st det. 1700.

6) Seraphim E., op. cit., lhk. 558.

dav, et kindral Bauer kirja luges. Selles leiduvaid ebaotsekoheselt mõeldud Tallinna truudusavaldusi Rootsile võis ta täht-täheleliselt käsitada ja pidas siis küll kindlamaks mingit läbikäimist Rootsiga linnale mitte enam lubada¹⁾. Ja kuigi kiri oleks jõudnud adressaadini²⁾, oleks ta vaevalt poliitilist muudatust suutnud mõjutada.

Seevastu on kiri Peeter Suurele nähtavasti kindlasti oma määratud kohale jõudnud, sest Tallinna raearhiivis leidub ainult selle kirja konspekt. Ka kinnitas tsaar Peeter linna privileegid 13. märtsil a. 1712, mida võibki pidada vastuseks kirjale 4-dast oktoobrist 1710. Võimalik on muidugi, et see oleks võinud sündida ilma kirjatagi. Igatahes väärib siin tähelepanu bürgermeister Lantingi tegevus tema viibimise puhul Peterburis: öeldakse ju, ta toonud häid sõnumeid koju, mis arvatavasti konfirmatsiooni kohta käisid³⁾.

Ülal mainisime, et Tallinn nende mõlema kirja läkitamisega endale ühel hooil oli kaitse loonud nii Vene kui Rootsi vastu. Seejuures tärkab aga mõte, kas kodanikkond ei kartnud kollisiooni mõlema kirja vahel. Oli ometi kergesti mõeldav, et kas ühele või teisele adressaadile ka teine neist kirjest oleks võinud teatavaks saada, nagu see ju ometi kirjaga Karlile võib juhtunud ollagi. Sel juhtumisel oleks Tallinnale piinlikuks võinud saada, et, esiteks, üldse kaks kirja oli saadetud, ja et, teiseks, mõlemas igakordsele adressaadile truudust ja sõnakuulmist oldi tõotatud. Antud juhtumisel oleks see muidugi Venemaal kahtlust äratada võinud, kummas kirjas see siis ausalt mõeldud. Sest kui meie nüüd otsustada võime, et kirja Karl XII-dale ei tule täht-täheleliselt käsitada, siis polnud see tookord kaukeltgi ilma pikema jututa selge.

Aga niisuguseks juhtumiseks oli diplomaatlik raad kirja Peetrile ometi ühe astme võrra alluvamalt kokku seadnud, ja see pidi Tallinnat kaitsma Vene poolelt tulevate võimalikkude kahtlustuste vastu läbikäimises Rootsiga. Teisest küljest oldi seda erinevust siiski nii vähe rõhutatud, et see vastupidisel juhtumisel, Tallinna tagasiminekul Rootsile, linna mitte väga halvas valguses poleks paista lasknud. Igatahes ei ole kiri Karlile Tallinnat Vene valitsuse ees diskrediteerinud, nagu seda tunnistab Peetri pärastine püsivalt armulik seisukoht Tallinna vastu.

---

1) Et Vene poolel kardeti Balti provintside üksmeelt Rootsiga, tõestab üks Peeter Suure väljendus Scheremetjevile, cf. Richter, op. cit., lhk. 325.

2) Karl XII oli sel ajal veel Türgimaal, seepärast võib siin arvesse tulla ainult Rootsi valitsus Stokholmis.

3) Osten-Sacken, (Monatsschrift) op. cit., lhk. 139.

Ja see mõlema kirja varemini läbikaalutud erinevus, see ettearvestatud mõju ka juhtumuseks, kui mõlemad kirjutused teatavaks saaksid, samuti õigeid mõtteid varjav sisu, — kõik see sunnib meid Tallinna kodanikkonna juhtivate meeste diplomaatilisi võimeid õieti kõrgelt hindama.

Järjekult on õige pildi saamiseks Tallinna tollekordiste olusuhete kohta soovitat mõlemat kirja paralleelselt vaadelda. Ja niisugusel korral tekivad õieti tugevad kahtlused senni püsinud vaate kohta, mis rõhutas tallinlaste lõpuni kestnud lojaja lsust Rootsi riigi vastu.

Georg Rauch.

Versailles'i rahu a. 1919 uuemate avalduste põhjal.

V.

Juba rahuläbirääkimiste kuju ja iseloomu kindlaksmääramise küsimuses pörkasid Wilsoni püüded demokraatiat ja diplomaatiat ühendada äärmiselt suurte raskustega kokku. Entente'i võit Saksamaa üle oli liiga täieline, kättemaksuiha liiga tugev ja selle rahuldamisvõimalused liiga hõlpsad selleks, et Prantsus- ja Inglismaa imperialistlikud ringkonnad oleks tahtnud võidetud vaenlasega ühe laua taga nõu pidada purustatud maailma ülesehitamise üle. Hoopis mugavam ja lihtsam tundus olevat säärane asjaajamise kord, mis assotsieeritud ja allieeritud riike võimaldas segamatult oma vahel kõigis peaküsimusis kokku leppida, et siis selle kokkuleppe tulemused võidetuile esitada tingimatuks ja vastuvaidlematuks allakirjutamiseks. Liitriikide diplomaatia üksmeelsele nõudele järgi andes, aktsepteeris Wilson ilma pikema vastupanekuta diktaatraku idee ja nõrgendas selle ettevaatamata sammu läbi kongressi algusest peale tunduvalt oma positsioone. Diplomaatias vähe kogenud idealistina ei osanud ta ette näha, kuivõrra ta sakslaste eemaletõrjumisega läbirääkimistest „Kartaago rahu“ pooldajate püüete võidulepääsu aitas soodustada.

Ka raskendas Wilsoni võitlust demokraatliku patsifismi ideaalide eest see saladuslikkuse loor, millega Pariisis ümbriseti juhtivate riigimeeste nõupidamised tähtsaimate ilmapoliitika probleemide üle. Wilson oli küll isiklikult kindlasti veendunud küsimuste avaliku lahendamise esidustes. „Avalikkus on üks puhastavaist poliitika elementidest. Ma olen veendunud selles, et iga valitsemine peab sündima vabalt

kõigi nähes, aga mitte lukustatud uste taga. Miski asi ei takista niivõrra poliitilisi väärvõtteid kui nende kandmine avalikkuse ette. Maailma poliitika pahesid arstitagu nagu tuberkuloosi: kantagu haiged välja värske õhu ja päikese valguse kätte“. Niisuguste nõuetega esines Wilson 1913. a. presidendi valimiste võitluses¹⁾). Ka tema 14 punkti sisaldavad nõude, et kõik rahvusvahelised lepingud avalikud peavad olema ja nende sõlmimine avalikult peab sündima.

Pariisis osutus absoluutselt võimatuks need põhimõtted kongressi tegevuse aluseks võtta. Kongress töötas sõjariistaderahu atmosfääris ja hiljutise sõja tallermaa kõige lähemas naabruses. Veel seisid miljonid sõdurid püssi all, valmis enda katkestatud tööd iga silmapilk jätkama. Vaherahu pikendamise küsimustes oli kõrgemal sõjaväelisel juhtiv sõna ütelda, ja teistelegi kongressil harutatavaile küsimusile ulatus nende mõju. Sõda ja sõjalised meetodid eeldavad aga saladust ja „lukustatud uksi“. Ka vana kooli diplomaadid pooldasid salajas peetavaid läbirääkimisi, mis suurriike võimaldasid takistamatult ja segamatult harilikkude võtete ja intriigide abil loodetava saagi pärast piike murda, seda enam, et kõiki liitlastevahelisi salalepinguid, mis vähemais vendades kadedust ja pahameelt oleks ära tanud, milgi tingimusel ei tahtud avalikkuse ette tuua. Lõpuks valdasid ka Wilsoni ennast teatavad kahtlused läbirääkimiste täielise avalikkuse üle. Kindlasti kinni hoides nõudest salalepingute kõrvaldamise kohta, arvas Ühisriikide president siiski võimatu olevat iga lepingu tegemise puhul peetavaid läbirääkimisi piiramatult avalikkuse ette kanda. Salalepingute kõrvaldamine ei tarvitsenud tema arvates veel tähendada salajaste asjajarahutamiste täielist keeldu²⁾).

Eriti otstarbekohatuna tundus täieline avalikkus Wilsonile antud tingimustel Pariisis: kõigi tehtud otsuste viibimata avaldamine oleks kergesti võinud tolle aja ärevas õhkkonnas rahutusi ja verevalamisi põhjustada ja sellega hävitada kongressi kordaminekuks vajalise rahuliku ja tasakaaluka meeleolu. Pikkade vaieluste järgi leiti kompromiss: ainult plenaarkoosolekud kuulutati avalikuks, komisjonide, 10- ja 4-nõukogu koosolekud jäid kinnisteks ja neis asetleidnud toiminguid informeeriti ajakirjanikke õieti napilt. Kuid sellestki ei saanud avalikkus palju kasu, sest diplomaadid hoidusid otsustavate vaieluste kandmisest plenaarkoosolekuile; viimased minetasid sellega igasuguse reaalse tähenduse, muutudes igavaks ja vähepakuvaks dekoratsiooniks. Avalikke plenaarkoosolekuid peeti terve

1) Cf. tema kõnede kogu „U u s v a b a d u s“, saksakeelne tõlge, lhk. 110,111.

2) B a k e r, op. cit., I, lhk. 114.

kongressi kestes ainult kuus, kuna kõik kardinaalsed küsimused lahendati in camera, asjatundjate komisjonides ja nõukogudes. Nii ei leidnud demokraatlikud elemendid võimalust oma otsekohese vahelesegamisega vaekausi ühe või teise poole kasuks nihutada. Arusaadavasti oli niisugune küsimuste lahendamise moodus „Wilsoni rahule“ ebasoodus, „Karthaago rahule“ aga äärmiselt kasulik.

Wilson oleks oma programmile väiksemate riikide poolt teatavat toetust leidnud, kui mitte Pariisis hoolt ei oleks kantud, et võrdlemisi suur kongressist osavõtivate riikide arv liiga kardetavaks ei saaks nende juhtivaile jõududele. Väikeriigid nõudsid kongressi alguses loomulikult üheõiguslikkust suurriikidega, kuid Prantsuse poliitikud ei tahtnud säärast nõudmist harutamiselegi võtta. Prantsuse, Inglise ja Itaalia edustajad rõhutasid kategooriliselt, et nende isamaad sõjarskused oma õlul kannud ja sellepärast õigustatud kõige pealt enda julgeoleku huvides tagatise looma. „Uue sõja korral paiskaks Saksamaa terve oma jõu Prantsusmaa, mitte aga Kuuba või Hondurase peale“, väitis Clémenceau¹⁾ ja järeldas sellest, et rahukongress kõige pealt Prantsusmaa ja teiste suurriikide elulised nõuded peab rahuldama, mispärast küsimuste otsustamine ainult viie suurriigi (Prantsuse, Inglise, Ühisriikide, Itaalia ja Jaapani) kätte peab jääma. Kui väikeriikide ridadest selle vastu juleti protesteerida, seletas Clémenceau järsult, et tähendatud suurriigid, kelle käsutada 12 miljoni sõdurit, enda tahte hoolimata kõigest jaksavad maksma panna. Wilsonil puudus arusaamine organisatsiooni ja kodukorra tähtsusest kongressi käigu kohta: ta lootis, et ta õilsed ideed oma sisemise kandejõu ja ulatusega vana diplomaatia väärvõtted kõrvale tõrjuvad, ja toetas selle tõttu kongressi organisatsiooni loomisel väikeriikide püüdeid õieti loialt. Viimased lasti lõpuks ainult plenaarkoosolekuile üheõiguslikkude liigetena ja lubati neile ka mõningast komisjonist osa võtta. Kongressi otsustavaist asutustest (kümne ja hiljemini nelja nõukogust) jäeti aga kõik kesk- ja väikeriigid välja. Kõigist pealekäimisest hoolimata ei pääsenud isegi paljukannatanud Serbia ja Belgia kümnenõukogu liikmeks. Et plenaarkoosolekuil reaalne tähtsus puudus, siis oli peaküsimuste otsustamisel Pariisis väikeriikide erikaal õieti tühine. Sellega kaotas Wilson jõu, kes teda mõnigikord oleks võinud tõhtsalt toetada suurriikide imperialistlikkude ihade vastu.

Et kongress oma tegevuses ühe, alguses kindlaksmääratud kava järgi ei käinud, vaid end sagedasti sündmustest laskis juhtida, siis

1) Baker op. cit., I, lk. 149.

omas kongressi juhataja, läbirääkimisi kiirustades või takistades, päevakorda oma tahtmise järgi kindlaks määrates ja muutes, vaielusi pii- rates ja koosolekute aega ning järjekorda reguleerides, kongressi üldisele käigule määratu suure mõju. Siin talitas Wilson jällegi ettevaatamatult, et ta oma määratud autoriteeti kongressi alguses selleks ei kasutanud, et ise pääseda juhataja kohale, milleks tal kui ainukesel kongressil viibival riigipeal (teisi riike edustasid pea- ja välisministrid) täieline õigus oleks olnud. Kuid ükskõikne väliste vormide vastu, jättis Wilson sellegi abinõu kasutamata ja laskis tähtsa juhatajakoha oma visama vastase, Prantsuse peaministri Clémenceau kätte minna, kes temale omase brutaalse energiaga ja hoolimatu jõhkruisega ruttas oma võimu Prantsuse sõjatseva imperialismi huvides kasutama.

Vana, vilunud ja kaval ministeeriumide kukutaja, „tiiger“ Clémenceau oli kohane mees selleks, et Wilsoni autoriteedile väärikselt vastu astuda. Pealaest jalatallani reaalspoliitik à la Bismarck, ei omanud Clémenceau ühtki meelt selleks, et Wilsoni inimsoo õnnestamise kõrgeist kavatsusist aru saada, veel vähem neid hinnata ja heaks kiita. Wilsoni taeva all lendlevale idealismile seadis Clémenceau oma lihtsa ja proosalise, maises pinnas juurduva elufilosoofia vastu. Rahvad on tema kontseptsioonis reaalsed organismid, kes oma eluhoiu tungist juhitud peavad oma vahel halastamatut ja karmi võitlust elu eest, liitudes üksksteisega ainult ajutiste sihtide taotlemiseks egoistlikkude kaalumiste sunnil. Sõjad on rahvaste loomulik eluavalendus, mida võimatu kaotada, ja rahu tähendavat ainult sõja edasijatkamist teistsuguste abinõudega. Prantsusmaast kultuuriliselt mõõtmatult madalamal seisva, poolbarbaarse, ülbe ja upsaka Saksamaa vastu olla kõige parem taktika raudne karmus ja järjekindel halastamatus. 1917. a. novembris raskel tunnil peaministri kohale pääsnud, sisendas Clémenceau prantslastesse oma leegitseva viha Saksamaa vastu, oma murdumatu võidutahte ja raugematu energia ja sai niiviisi „võidu isaks“. Tundes ainult üht armastust — isamaa vastu, ja üht viha — Saksamaa vastu, vaatles Clémenceau kõiki rahuga ühenduses seisvaid probleeme Saksa-Prantsuse vastolu, Prantsuse julgeoleku kindlustamise ja Saksamaa jõu murdmise seisukohalt¹⁾.

Ka Inglise peaminister Lloyd George oli oma sisaliku väledusega, elavhõbeda liikuvusega, oma harukordse inimestetundmisega ja oskusega nende nõrku külgi osavasti enda huvides kasutada Wilsoni

1) Vaata: Roepke, op. cit., lhk. 198, 199, 216, Keynes, op. cit., lhk. 27, 28, Rothbarth, op. cit., lhk. 32, 33.

kardetavaks võistlejaks Pariisis. Tal puudusid küll niivõrra kindlad põhimõtted kui Wilsonil ja niivõrra väljatöötatud ja terviklik rahu-programm kui Clémenceaul, kuid need puudused korvas rikkalikult Lloyd George'ile omane võime kõige keerulisemate küsimuste rägastikus kergesti orienteeruda, momendi meeleolu tabades oma ettepanekuid nii muuta, et nende vastuvõtmine kindlustatud, äkiliste ja ootamatute taktiliste võtetega vastastele kallale tungida ja kaotuse korral kergelt ja elegantselt, nagu poleks midagi juhtunud, taganeda. Põhimõtetele ei annud Lloyd George mingit määravat tähtsust ja oli valmis neid otsekohe muutma, nii pea kui Inglise poliitika huvid seda nõudsid. Et Saksamaa sõjaline kokkuvarisemine, eriti sõjalaevastiku kaotus Inglismaa peasoovi oli täide viinud, siis ei vajunudki Lloyd George säärast kindlat rahukava, nagu näit. prantslased. Tema peamure seisis nüüd selles, et prantslased saagi jagamisel võrreldes inglastega liiga palju ei saaks ja sellega oma sennisele liitlasele hädaohtlikuks ei muutuks. Prantslaste nõudlikkus tekitas temas opositsiooni ka sellepärast, et ta kartis sakslaste poolt tugevat vastuseismist liiga karmidele rahutingimistele, mille tagajärjel rahukongress oleks võinud nurja minna ja inglastele ebasoodus rahutu seisukord Euroopa mandril edasi kesta ¹⁾. Inglise peaministrit ei võinud ei Wilson ega Clémenceau kumbki enda kindlaks liitlaseks pidada. Harjumustelt ja traditsioonidelt vana kooli diplomaat, eelistas Lloyd George siiski suuremaid mõõndusi demokraatlikule rahuprogrammile ja suuremat vastutulelikkust Saksamaale kui seda karmid Prantsuse nõudmised lubasid. Ka oli ta lõpuks valmis juba väljatöötatud rahutingimusi Saksamaa vastuettepanekute alusel pehmen-dama, hoolimata sellest, et ta ise 1918. a. valimisvõitluses oli nõudnud Saksamaa halastamatut kohtlemist ²⁾.

Wilsoni võitlust säärase diplomaatia virtuoosidega, nagu Lloyd George ja Clémenceau, raskendasid tunduvalt tema iseloomu iseärasused, mis teda äärmiselt saamatuks tegid diplomaatiliseks manööverdamiseks selle keeruliste malekäikudega, löökide, vastulöökide ja kõrvalepõiklemistega. Wilson oli külm ja kinnine kabineti inimene, kes oma ideedega üksi armastas olla ja inimestest kaugel seistes neid oma hoogsais üleskutsetes massidesse lennutas. Selle vastu hoidis ta võimalikult kõrvale otsekohestest inimlikkudest kokkupuutumistest ega näinud heameelega, et keegi oma kutsumata kriitikaga julges läheneda tema ideede süsteemile, mis ta oma eraldatud üksinduses

1) Baker, op. cit., II, lhk. 38.

2) „Clémenceau war der typische Vertreter des einigen Frankreichs, Lloyd George des in sich zersplitterten Englands“. Baker, op. cit., I, 306.

oli kestva mõtteföõ abil välja töötanud. Oma lähemalt kaastöölisilt ei nõudnud ta põhimõtteid ega ideid, vaid spetsiaalteadmisi ja võimeid teda tema programmi teostamisel sõnakuulelikult ja arvustamatult toetada. Ise välisdiplomaatias vähe kogenud, ei kasutanud Wilson teiste kogemusi tarvilisel määral, eriti siis, kui ta teadis, et need tema ideedega täiesti päri ei ole. Ameerikast tõi ta asjatundjaina Pariisi kaasa eestkätt eriteadlased-professorid, aga mitte ühtki senati väliskomisjoni liiget ega üldse ühtki senaatorit. Pariisis tarvitas ta väga vähe oma välisasjade riigisekretäri Lansingi abi ja hindas üldse liiga vähe koordineeritud ja vastastikusest usaldusest kantud koostöötamist, kõigi asjaomaste olemasolevate võimete ja kogemuste kasutamist. Wilsoni ühes suunas liikuv, pandumatu, aeglane ja väheleidlik intellekt ei võimaldanud teda kergesti reageerida vilunud, professionaalsete diplomaatide intriigidele ja neid julgete ja ootamatute keerdkäikudega kahjutuks teha. Tal puudus osavus kauplemiseks, kompromissideks, samm-sammulisteks järgiandmisteks, kui võimatu oli oma nõudeid täies ulatuses läbi viia. Imposant ja võimus siis, kui ta oma ideid Olümpose kõrgustelt jutlustas, muutus Wilson saamatuks, puiseks ja oskamatuks, nii pea kui tal tuli laskuda inimlikkude suhete kirevasse keerisesse, et nende üksikküsimusi ja eri juhtumisi lahendada.

VI.

Kõigil neil asjaoludel muutusid tingimused Wilsoni rahuprogrammi teostamiseks Pariisis algusest peale lootusetult raskeiks. Imperialistliku ideoloogia edustajad rakendasid kõik oma rohkearvulised ja vilunud jõud tööle, et loodavat rahulepingut võimalikult eemale nihutada Wilsoni 14 punktist, mis riigid rahuläbikäimiste alusena olid aktsepteerinud. Selle asemel, et läheneda rahuprobleemile kaine rahuga ja kindla tahtega rajada rahu rahvusvahelise õigluse ja rahvaste ühistöötamise alusele, jätkati algusest peale vanu jutte huvipiirkondadest, asumaade jagamisest, petrooleumi väljadest ja teistest sennise diplomaatia harilikest kaubitsemisobjektidest. Vastukaaluks säärasile tendentsidele nõudis Wilson täielist tähiste vahetust, täielist muutust terves välispoliitilises süsteemis. „Rahu võti on rahu tagatistes, mitte selle üksikasjus. Üksikasjad on väärtuseta, kui mitte mõni püsiv, alaline, ühine võim nende taga ei seisa ja neid alal ei hoia“ ¹⁾. Sellepärast olla rahukongressi peamine ja esimene ülesanne

1) Wilsoni kõnest, peetud Londonis 28. detsembril 1918, a.

asuda niisuguse võimu loomisele. Ainult rahvasteliit jaksab korraldada tõhtsat vastastikust abi, mis püsiva rahu võimaldab ja konfliktid rahulikkude abinõudega lahendab. Ainult rahvasteliidu toetusel võivad demokraatlikud põhimõtted ka rahvaste välissuhete alal juhtivaiks ideedeks saada ja sennise iseka ning omakasupüüdliku süsteemi kõrvale tõrjuda. Sellelt üldiselt seisukohalt lähenes Wilson kõigile kongressil käsitledavaile probleemidele¹⁾. Üksikküsimuste kohta ei omanud ta selle vastu enamal jaol juhtumustest kindlasti formuleeritud ettepanekuid; selle tõttu võeti läbirääkimiste aluseks kas Prantsuse, Inglise või Itaalia projekt, kuna Ühisriigid pidid piirduma arvustaja ja obstruktsioonitegija tänamatu osaga. Ka see asjaolu, et Wilson vaevaks ei võtnud üksikasjus kindlasti väljatöötatud ettepanekutega enda kavatsustele pinda luua, vastaseid heidutada ja kahtlejad sugereerida, aitas omajagu tema püüete nurjamiseks kaasa.

Esimene saatuslik kokkupõrge Wilsoni ja liitlaste vahel tekkis sõja ajal sõlmitud salalepingute maksvuse tunnustamise küsimuses. Ilmasõja kestes olid eri riigid oma sõjast osavõtmise või sõja jätkamise tingimuseks kuulutanud teatavate reaalsete kompensatsioonide hankimise peale sõja õnneliku lõpu. Venemaa pressis Inglismaalt 1915. a. märtsi kuus välja lubaduse leppida Konstantinoopoli ja merekitsuste valdamisega ja tunnustas selle vastu Inglise huvid Persias, Mesopotaamias ja Egiptuses. Itaalia, kes oma välisministri Salandra sõnade järgi end ainult pühast egoismist — *sacro egoismo* — laskis juhtida, ei olnud nõus enne liitriikidega ühinema, kunni viimased Londoni lepinguga 26. aprillist 1915 temale kindlustasid sõjasaagina Trentino, Triesti, Goerzi ja Gradisca krahvkonnad, ühe osa Tirolist ja Dalmaatsiast (küll ilma Fiume linnata), — maa-alad, kus suur osa rahvastikust või isegi selle enamus koostus sakslasist, slaavlasist, albaanlasist ja greeklasist. Samalaadiliste salalepingutega kindlustas Rumeenia endale a. 1916 Transsilvaania, Banaati ja Bukoviina, kuna Prantsusmaa 1917. a. märtsi kuus teistelt liitlastelt tunnustuse nõutas Elsass-Lothringeni tagasisaamiseks, Saari kivisõe raiooni omandamiseks ja terve Reini pahema kalda eraldamiseks Saksamaast. Umbes samal ajal leppisid Inglismaa ja Jaapan oma vahel kokku Vaikse ookeani piirkonnas asuvate Saksa maaosade jagamise kohta: Schantung

---

1) Täiesti eksivad need autorid, kes väidavad, nagu oleks Wilson otsekohe liitriikide imperialistidele alla vandunud. Vaata näit. L. Haas, „Handbuch der Politik“, II, lhk. 304: „Wilson hat in Paris seine sämtlichen 14 Punkte preisgegeben, und wir wissen heute, dass sie in den Pariser Verhandlungen nicht die geringste Rolle gespielt haben“.

ühes Kiaotschaoga ja saared põhjapool ekvaatorit saavutas Jaapan, maa-alad lõunapool ekvaatorit Inglismaa.

Kõik need ja teised säärased kokkulepped sündisid kõige suu-remas saladuses, nii et ei väksemad liitriigid ega Ameerika neist palju ei teadnud. Vene valitsus oli küll veidi enne 1917. a. revolutsiooni avaldanud kokkuleppe Konstantinoopoli kohta ja sama aasta sügisel avaldasid enamlased nende kätte sattunud salalepingute tekstid. Hoolimata sellest jäi nende sisu ja tähtsus kunni Pariisi kongressini Ühisriikides õieti tumedaks. Lansing seletas hiljemini senatis, et ta alles Pariisis saanud nende kohta õige ülevaate. Wilson ei annud neile esialgu mingit tähtsust: ta arvas, et Ühisriigid assotseeritud, mitte aga allieeritud riigina ei tarvitse end siduda lasta liitlaste omavaheliste lepingutega ja et tema 14 punkti tunnustamine rahulepingu aluseks kõrvaldanud vajaduse iga salalepingut uuesti tühistada. Siin eksis ta põhjalikult, sest riigid, kelle reaalsed huvid niisuguste kokkulepetega seotud, ei pidanud neid mitte Wilsoni rahu- programmi läbi tühistatuks, vaid nõudsid Pariisis äärmise visaduse ja energiaga nende teostamist. Kuivõrra ägedad löömingud Pariisis salalepingute ümber keerlesid, kui palju kokkupõrkeid ja paksu verd need põhjustasid, kui määratu palju kongressi aega ja tähelepanu röövisid, selgub alles Bakeri poolt avaldatud dokumentidest. Et läbi- rääkimised nende küsimuste üle aset leidsid kinnistel nõukogude ja komisjonide koosolekuil, siis ei olnud nad eelmisile kongressi kirjeldajaile kättesaadavad või vaigiti asjasse pühendatud isikute poolt lihtsalt surnuks: nii ei taha hästi informeeritud Tardieu, kes ise kongressist osa võttis, oma muidu sisukais memuaarides salalepin- guist midagi kõnelda ega maini neid üldse.

Wilsonil ei läinud kõigi sõnalahingute peale vaatamata korda salalepingute tühistamise küsimuses oma radikaalset seisukohta läbi viia. Liiga suured huvid olid suurriikidel kaalul selleks, et võidu vilja Wilsoni lahja läätseleeme eest käest anda, liiga üksmeelne ja äge oli opositsioon, mis Ühisriikide presidendi püüetele selles suhtes vastu astus, liiga vähe oli viimane ise kohane vastaste murd- miseks kasutama läbirääkimistel tavalisi diplomaatilisi intriige ja tak- tilisi võtteid. Enne kongressi oli Wilson seletanud, et ta oma pro- grammi kurjaga läbi surub, kui võimatu peaks olema seda heaga maksuma panna. Kuid kurjaga tegutsemiseks, surve instseneerimiseks puudusid Wilsonil kõik eeldused. Ta oli selleks liiga tagasihoidlik ja konservatiivne tegelane, et demokraatlikke jõude organiseerides, sotsia- listlike masside poole pöördudes vana korra kandjatega avalikku võitlusse astuda. Hoolimata oma näilikult radikaalsest programmist

ei olnud ta mingi õige radikaal, mingi revolutsionäär¹⁾. Põhimõtted, mis ta ilmale kuulutas, olid Ühisriikide poliitilistest traditsioonidest välja võrsunud. Neid tervele ilmale levitada, nende äraproovitud ja tervendavat jõudu kasutada haige maailma parandamiseks, — selles Wilsoni programmis ei olnud midagi järsult revolutsioonilist.

Pealegi oli tolle raske ja äreva aja tingimusi kahtlane, kas demokraatlikkude jõudude toetus oleks Wilsoni võimaldanud imperialismi kantsid hävitada. Väheteadlikud massid ei olnud veel tarviliselt jõudnud vabaneda uimastavast sõjapsühoosist ja tõid meeleldi ohvreid schovinismi altareile. Pariisi kongressi ajal Bernis peetud sotsialistide kongress ei suutnud laiu masse tarvilises ulatuses oma sõiduvette tõmmata. Idast tõusis aga enamluse näol ähvardav kõuepilv, mis oleva tsivilisatsiooni ähvardas juurteni ära hävitada. Nii seisis üks osa demokraatiast vanade jõudude teenistuses, kuna teine oli killustunud kaheks, üksteisele vaenulikuks leeriks. Neil tingimustel ei näinud Wilson mingit tagatist selleks, et imperialistlikkude võimude vastu alustatud võitlus demokraatia tõesti võidule viiks, mitte aga ei lõpeks moskvalaste diktatuuriga, vanade jõudude võiduga või täielise kokkuvarisemise, segaduse ja anarhiaga. Eriti hoidis hirm enamluse levimise eest Wilsoni tagasi asja mitte üleliiga noaterale asetamast²⁾. Pariisis nõudsid kõrgemad sõjaväelised, Foch j. t., visalt, et neile luba antaks tegevusetas seisvad väed enamlaste vastu võitlusse paisata. Wilsoni vastuseismisel jäi see kavatsus, mis rahu saabumise momendi oleks nihutanud tundmatusse tulevikku, teostamata. Seda enam oli aga Wilsonil põhjust Pariisis püsimiseks, et oma autoriteediga sõjaliste ringide üliagarust tagasi hoida ja niiviisi Euroopale kindlustada mingisuguse rahu, mida Ameerika majandusringkonnad kõige pealt nõudsid.

Clémenceau, Lloyd George ja teised vana ideoloogia edustajad oskasid neid Wilsoni positsiooni nõrkusi suurepäraselt enda huvides kasutada. Teades, et Wilson ainult äärmisel juhtumusel tihkab Pariisist lahkuda ilma rahuta, näitasid eriti prantslased suurt nõudlikkust üles ja kaitsesid kõige visamini vana diplomaatia programmi. Aastakümneid olid prantslased unistanud revanche'i silmapilgust, mil võimalik oleks kätte maksa Sadovaja ja Sedani eest ja, Marcelle Tinayre'i sõnade järgi, poser le pied sur l'ennemi abattu. Just enne

1) Baker, op. cit., II, lhk. 49.

2) „Die Einwirkung der russischen Frage auf Paris war tief: Paris kann ohne Moskau nicht verstanden werden... Russland spielte in Paris ein stärkeres Spiel als Preussen! Denn der preussische Gedanke war vernichtend geschlagen, während die russische Idee noch in voller Macht stand“. Baker, op. cit., II, lhk. 50.

ilmasõda oli võrsunud karm, julge ja energiline sugupõlv, kelle rinnus „püha revanche'i tuli“ leegitses¹⁾). Selle kõrval oli juba uue aja algusest peale Prantsusmaal suurt poolehoidu leidnud õpetus loomulikest riigipiiridest, mille pidid moodustama Rein, Alpid, Püreneid²⁾). Need ideed olid prantslastele muutunud pühadeks dogmadeks, mida tunnustati kirglikult ja arvustamatult, nagu üldse — Fouillée sõnad³⁾ — prantslased õige poliitilise meelega asemel pahatihti omavad ainult poliitilise fanatismi.

Nüüd, kus võimalus avanes Saksa majanduse hävitamisega, Saksa riikliku organismi tükeldamisega, Saksa rahva poliitilise ja majandusliku orjastamisega kardetava vastase kauaks ajaks kahjutuks teha, olid prantslased valmis sellele kõik muu ohvriks tooma ega tahtnud mingisugustest järelandmistest või kompromissidest selles küsimuses midagi teada. Marssal Foch esitab memorandumis 10. jaanuarist 1919. a.⁴⁾), mis Wilsonile küll alles märtsikuus samal aastal teatavaks tehti, nõuded Prantsuse julgeoleku ja Saksamaa hävitamise kohta sõjaväelisele omase julguse ja kategoorilisusega. Saksa poliitika sihiks olnud ainult enda võimu levitamine, entente'i riigid võidelnud õiguse ja rahvaste vabaduse eest. Et Saksamaa vabariigina oma poliitikat muudaks, on võimatu uskuda, vaid vastupidi: vabanenud väikeste vürstiriigikeste olemasolust ja saavutanud täielise riikliku ühiluse, kasutaks Saksamaa selle läbi tõusnud elujõu jälle selleks, et end teiste rahvaste kulul maksma panna, ja jääks Euroopale hädaohtlikuks ähvarduseks. Sellepärast on liitriigid õigusstatud enda julgeoleku kindlustamiseks vastuabinõud tarvitusele võtma, seda enam, et Venemaa sõjalise kokkuvarisemisega ära jääb abi ida poolt ja et Saksa rahvaarvu kiire kasvu tagajärjel 64—75 miljonile sakslasele võimalik on ainult 49 miljoni prantslast, belglast ja luxemburglast vastu seada. Saksa invasiooniteele on loodus ainult ühe takistuse ette seadnud: Reini jõe. Seda tuleb siis ka lääneriikide julgeoleku huvides loomuliku piirina kasutada. Prantslased ei või Reini ära anda, ilma oma tuleviku hädaohtu saatmata: „Die Wacht am Rhein“ peab siit peale saama Prantsusmaa võitlushüüdeks“.

1) Vaata selle kohta: H. Platz, „Geistige Kämpfe im modernen Frankreich“, ja Roepke, op. cit.

2) Sorel, „L'Europe et la révolution française“, I, lhk. 259—260, 321—325, III, lhk. 279 ja mujal.

3) Alfred Fouillée, „Psychologie du peuple français“, hk. 204.

4) Esimest korda täieliselt ära trükitud Bakeri töös. Baker, op. cit, III, lhk. 199—208.

Rahu ei kindlustata ainuüksi ideeliste varadega. Sõja hädaohu vastu aitavad ainult materjaalsed jõud, realiteedid: loomulikud kaitsepiirid, relvastus j. n. e. Sellest järgnevad Fochi ettepanekud Reini pahema kalda Saksamaast eraldamise ja neist autonoomsete, tegelikult aga Prantsusmaast rippuvate riigikeste loomise kohta. Sõjalisele programmile selt-sisid teised Prantsuse nõuded: Saksamaa tasugu sõjakulud, andku välja relvastus, allugu liitriikide majanduspoliitilisele kontrollile j. n. e.

Ei või ütelda, et Wilson sellele programmile kergesti oleks alla vandunud. Mitu nädalat kestis märtsi lõpul ja aprilli algul äge ja pinev võitlus Ühisriikide presidendi ja Prantsuse peaministri vahel. Et tekkinud konfliktit võimalikult salajas hoida, piirdusid nüüd Lloyd George, Clémenceau ja Wilson omavaheliste nõupidamistega, millest hiljemini, Itaalia peaministri Orlando juurdetulekul, nelja nõukogu välja kasvas. See oli see „sünge periood“ rahuläbirääkimiste käigus, mis senni hoopis selgitamata ja esimest korda valgustamist leiab Bakeri töös. Nädalad möödusid, ilma et mingisugust kokkuleppe võimalust näha oleks olnud. Clémenceau püsis kindlasti kui kalju oma seisukohal, ja Wilson ei tahtnud samuti järelandmisest midagi teada. Täieliselt muust ilmast isoleerituna, Clémenceauga silm silma vastu võitlust pidades, ei osanud Wilson mingisuguseid tõhtsaid abinõusid leida Clémenceau raudse tahtmise murdmiseks. Ras-kete sisemiste võitluste ja närvipinguluste tagajärjel jääb Wilson lõpuks haigeks ja teeb haigevoodis meeleheitel otsuse Pariisi tolmu oma jalgelt puistata ja ära sõita. Kuid telegramm, millega Wilson palus Ameerikast endale laeva järgi saata, avaldab Clémenceaule kainestavat mõju. Et mitte rahuläbikäimisi hoopis nurja lasta minna, annavad prantslased nüüd Wilsonile mõnes suhtes järgi. Reini pahema kalda kohta otsustatakse, et see ainult 15 aastaks okkupeeritakse, Saari kivisõe alal antakse ainult kaevandused Prantsuse riigi oman-duseks, kuna maakonna enda riiklik kuuluvus 15-aastase okkupatiiooni järgi rahvahääletamisel otsustatakse. Saksamaa ei tasu mitte kõiki sõjakulusid, vaid ainult kahjud, mis kodanline rahvastiku osa sõja ajal saanud, kuid nende n. n. reparatsiooni summade hulka arvatakse nüüd ka pensionid ja abirahad sõdurite perekondadele, mis suurema summa moodustavad, kui kõik teised tasusummad kokku. Reparatsiooni suurus jäetakse esialgu lahtiseks, selle fikseerimise tähtajaks määratakse 1. mai 1921. a.¹⁾ Ka võetakse rahvasteliidu põhi-

1) Nimetatud ajal fikseeriti reparatsioonid 132 miljardi kuldmarka peale, milline summa ligi kaks korda suurem maailmas leiduvast kulla hulgast (1920. a. 76 miljardi). Vaata В. Водовозов, „Новая Европа“, lhk. 64, H. Held, „Der Friedensvertrag von Versailles 1919—1923“, Jahrbuch des öffentlichen Rechts, Bd. XII, lhk. 368.

kiri, millisele Wilson eriti suure tähtsuse andis, Versailles'i rahulepingusse integraalse osana sisse.

Välja arvatud need mõõndused, viis Clémenceau nüüd oma programmi täiel määral läbi. Ainult küsimusis, mis Prantsusmaale elulised polnud, saavutas Wilson veel mõne väiksema triumfi. Fiumet ei antud, Orlando ägedaist nõudeist hoolimata, mitte Itaaliale, nii et Itaalia edustajad esimeses pahameeles isegi kongressilt lahkusid. Saksa asumaad ei jagatud mitte otsekohe liitlaste vahel ära, nagu Inglismaa oli nõudnud, vaid anti mandataarsüsteemi alusel eri riikidele valitseda jne. Kuid kõik see ei jaksanud tunduvalt muuta rahulepingu üldist iseloomu, mis kannab imperialistliku ideoloogia signatuuri. Kõigi ülalloeeteldud asjaolude mõjul sai Wilsoni programmile Pariisis põhjalik fiasko osaks. Wilson ise lohutas end hiljemini, kui tal seegi pettumus tuli üle elada, et Ühisriikide senat vabariiklaste mõjul jättis rahulepingu ratifitseerimata, teadmiseiga, et Versailles'i leping kõigist puudusist hoolimata ikkagi sisaldab tulevase edenemise tähtsama aluse — rahvasteliidu — põhikirja. Ja tõepoolest oli rahvasteliidu loomine kaugeulatuslik ja suure tähtsusega ajalooline aktsioon¹⁾, mis laiemast ajaloolisest perspektiivist vaadetuna üles kaalub nii mõnedki Wilsoni eksisammud ja vääratused Pariisis.

(Lõpp.)

P. Treiberg.

Uus töö Balti libahundiprotsesside kohta.

Dr. Hermann von Bruiningk. *Der Werwolf in Livland und das letzte im Wendischen Landgericht und Dörptschen Hofgericht i. J. 1692 deshalb stattgehabte Strafverfahren. Mitteilungen aus der livländischen Geschichte*, 22 (1924), lhk. 163—220.

Väljapaistev Riia ajaloolane esineb selles kirjutuses temale võõral teadusealal; siiski käsitleb ta siin küsimusi, kus rahvaluuleuurija ilma ajaloolase abita läbi ei saa.

Kirjutus algab libahundiusu üldise karakteristikaga; autori peallikaks on siin Wilhelm Hertz'i tuttav monograafia olnud: *Der Werwolf*, Stuttgart 1862. Lugeja võiks imestusega küsida, kas nii vana raamat tõesti teaduse kõige viimse sõna sisaldab: lugu on

---

1) „Es kommt weniger darauf an, wie dieser erste Wurf geglückt ist, als dass er überhaupt unternommen ist“. W. Schätzel, „Die Welt der Pariser Friedensschlüsse“, lhk. 11.

aga see, et hilisemat suurt üldist monograafiat libahuntide kohta ei ole olemaski; kõige tähtsam teos, mis hiljem ilmunud, on Caroline T. Stewart'i lühike artikkel „Die Entstehung des Werwolfglaubens“ ajakirjas Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, 19 (1909), lhk. 30—51 (kus ka muu erikirjandus on loeteldud).

Pärast seda sissejuhatust läheb autor Baltimaa libahuntide ajaloole üle. Teatavasti peeti Lääne-Euroopas XVI ja XVII aastasajal praegust Eesti- ja Lätimaad nii ütelda libahuntide eldersaadoks: kusagil ei olnud (tolleaegse arvamise järele) nii palju libahunte olemas nagu seal.

Autor katsub nüüd tõestada, et see reputatsioon täiesti põhjendusega on olnud, ja et ta paari välismaa kirjaniku, peasjaliselt Olaus Magni ja Casparus Peuceruse, mõjul on tekkinud.

Autori peargumendiks on tõsiasi, et sisemaalised ajalooallikad ja iseäranis kohtuaktid, niivõrd kui senni tuttav, keskaja ja XVI aastasaja jooksul ühtegi sõna libahuntide kohta ei ütle (lhk. 182—186); esimesed libahundi protsesside aktid on alles XVII-st aastasajast pärit. Autor argumenteerib: „Quod non est in actis, non est in mundo“ (vd. lhk. 202) ja jõuab otsusele, et enne XVI aastasaja lõpuosa libahundi usk Baltimaal nii ütelda latentseks on jäänud (lhk. 186: „Einerseits kann als feststehend gelten, dass mindestens bis zum Ende des mit der Glaubensspaltung zu begrenzenden Mittelalters keinerlei annehmbares Beweismaterial von einem Werwolfaberglauben hierzulande Kunde gibt, ja die Wahrscheinlichkeit, dass ein solcher, wenn vorhanden, sozusagen latent gewesen sein muss, liess sich, wie mir scheint, in überzeugender Weise bis nach der Mitte des 16. Jahrhunderts nachweisen, ...“ etc.).

Mis aga tähendab sõna „latent“? Et tolleaegsed eestlased ja lätlased midagi libahuntidest ei teadnud, et neil mingisuguseid libahundijutte ei olnud, seda ei taha autor ka ise tõendada (lhk. 187: „Es ist schwer anzunehmen, ja kaum möglich, dass der nahezu unter allen Völkern unsers Erdteiles verbreitete Werwolfaberglauben den eingeborenen Völkerschaften hierzulande ganz unbekannt geblieben sein könnte“). Küll aga katsub ta näidata, et libahundid tol ajal Baltimaal mitte suuremat osa ei mänginud kui mujal Euroopas, vaid palju väiksemat osa.

Sarnane argumenteerimine ex silentio on äärmiselt kahtlane asi: selle meetodi järele võiksime meie mõnel juhtumisel terve rahvausu ära dispuuteerida. Kohtuaktides peegeldub ikka ainult äärmiselt väike osa rahva vaimuelust; kas meil on õigus ütelda, et sel ja sel aastasajal nõiad, libahundid, luupainajad tundmata on olnud,

sest et meil sellest aastasajast mingisuguseid nõia-, libahundi-, luupainajaprotsesside akte ei ole järele jäänud?

Seepärast ei arva ma sugugi, et XVI aastasajal ja varemgi libahundiusk Baltimaal vähem oli levinud kui mujal; ma arvaksin isegi, et ta siin rohkem oli tuntud kui välismaal: mõlema kirjaniku, Olaus Magni (1555) ja Casparus Peuceruse (1560), tunnistused on üksteisest rippumatud; Peuceruse algallikaks on, nagu dr. v. Bruiningk ise tunnustab (lhk. 177), Riia koolirektor Hermann Wilken olnud; Wilken'i ajal (vähe enne a. 1560) on, nagu v. Bruiningk niisama ise ütleb, Riias kaks libahundiprotsessi juhtunud (lhk. 179/180), mille aktid aga kahjuks jäljeta on kadunud.

Mis nendesse libahundiprotsessidesse puutub, mille aktid meie päevini alal on hoitud, siis tunneb dr. v. Bruiningk ainult kaks niisugust protsessi (lhk. 187): kuulsat Kiviloo protsessi (Harju Jaani kih., a. 1617) ja Kaltenbrunni (Knedina) protsessi (Riia maak., Lemburgi kih., a. 1691/2); viimase aktid trükib ta oma kirjutuses ära.

On natuke imelik, et see on kõik. Et autorile prof. M. J. Eisen'i eestikeelne artikkel „Eestimaa nõidade põletamine“ (Agu, 1923, nr. 49, lhk. 1587—1590; nr. 50, lhk. 1633—1638) tundmatuks jäänud, on täiesti arusaadav; kuid ka „Inland'is“ on veel kahe libahundiprotsessi aktid avaldatud, ajakirjas „Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands“ (1877) niisama palju, ja ajakirjas „Baltische Monatsschrift“ (1909) räägib R. Winkler koguni viiest ennetundmatust protsessist. Ma tunnen seni järgmisi XVII aastasaja libahundiprotsesse:

1615 — Tallinna protsess: Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, 2 (1877), 330—333;

1617 — Kiviloo protsess: Inland, 5 (1840), 341—344; Eisen, lhk. 1588/9;

1618 — teine Tallinna protsess: Beiträge, 2 (1877), 337—339;

1623 — Keila Merimõisa protsess: Balt. Mon., 67 (1909), 326—329; Eisen, lhk. 1589/90 (Eestimaa kubermangu arhiiv nr. 109);

1628 — Undla protsess (Kadrina kih.): Balt. Mon., 67 (1909), 333/4 (Eestimaa kub. arh. nr. 136);

1636 — Kurna protsess (Jüri kih.): Balt. Mon., 67 (1909), 334—338; Eisen, lhk. 1634/5 (Eestimaa kub. arh. nr. 136);

1640 — Pada protsess (Viru Nigula kih.): Inland, 2 (1837), 777—779 (vd. J. Jung, Kodu-maalt, VI, 24—29); Balt. Mon., 42 (1895), 54—56;

1650 — Pühalepa protsess: Balt. Mon., 67 (1909), 345/6 (Eestimaa kub. arh. nr. 135);

1651 — Idavere protsess (Haljala kih.): Inland, 4 (1839), 257—263;
1691/2 — Kaltenbrunni protsess;
1695 — Nabala protsess (tõepoolest ainult eeluurimine): Balt. Mon.,
67 (1909), 348 (Jüri kih. kirikukroonika ja Eestimaa kub. arh.
nr. 134).¹⁾

Mitte kõigis nendes üheteistkümnes protsessis ei mängi libahundiusk sama suurt osa: mõned (näituseks Pada protsess) on tüübilised nõiaprotsessid, ja libahundiks käimine esineb siin ainult kõrvalise motiivina.

Kõige huvitavam ja kõige väärtuslikum osa dr. v. Bruiningk'i kirjutuses on Kaltenbrunni protsessi aktide täieline äratrükk (lhk. 203—220). Kaebealune, vana Läti tark ja libahunt Thies, esineb siin imestafud kohtunikkude ees väga originaalse teooriaga libahuntide kohta: libahundid olevat „Jumala koerad“, kuradi ja nõidade veri-vaenlased ja isegi viljakasvuedendajad (nõiad — Zauberer — varastavat nimelt igal aastal viljaõied etc. ja viivat nad kuradi aita põrgusse, libahundid aga toovat nad salaja sealt tagasi). Sarnasest teoriast ei ole ma kunagi kuulnud ja ei või ütelda, kas ta on traditsionaalne või vana Thies'i enese poolt sepitsetud; mõlemal uhtumisel on ta äärmiselt huvitav.

Ka muidu sisaldab dr. v. Bruiningk'i artikkel palju huvitavat materjali; iseäranis tähtis on, et ta näitab, et Olaus Magni jutustus Liivi libahuntide kohta ainult esimeses tema raamatu väljaandes (1555) täielisel kujul esineb: hilisemates trükkides on ta tunduvalt lühendatud (lhk. 174/5).

Walter Anderson.

Saksa-Vene kaubandus keskajal.

Juba ilmasõja ajal (a. 1916) ilmus Hamburgi koloniaalinstituudi väljaandena teos, mis arusaadavail põhjusil teadusele, eriti ka meie kodumaalisele teadusele alles hiljuti teatavaks on saanud, ometigi meie kodumaa kaubandusajaloo kohta omab suurima tähtsuse. Slavist ja Theodor Schiemanni poolt ellukutsutud „*Ida-Euroopa ajaloo ajakirja*“ („*Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte*“) kaasasutaja Leopold Karl Goetz ilmutas oma

---

1) Vd. veel Pabst u. Toll, *Elist- und livländ. Brieflade*, II 1, 404, nr. 450 (1632, Paadermaa protsess [Hanila kih.]: räägitakse libakarust).

teoksil oleva Saksa-Vene kaubandusajaloo esimese osana uurimuse ja seletuse keskaegiste Saksa-Vene kaubalepingute kohta ¹⁾.

Leopold Karl Goetz (mitte vahetada Leipzigi ajaloolase Walter Goetziga) on tuntud Vene ajaloo ühe parima tundjana Saksamaal, ühena neist väga vähestest, kes Vana-Vene tekstede täielise kindlusega loevad ja interpreteerivad. See võime ja samuti tema põhjalik nii Vene kui Hansa kaubanduse tundmine teevad autori harukordselt kohaseks sarnase laiaulatusliku töö jaoks, kui järgnevas käsitledav.

Täie õigusega tähendab Goetz eessõnas, et õigupoolest puudub mõni põhjalikum Vene-Saksa kaubandusajaloo käsitus nii hästi Saksa kui Vene poolel. Et just tema teos õieti kohane on selle puuduse kõrvaldamiseks, olgu kohe algul tähendatud. Ja seda enam, et allikatena Saksa-Vene kaubanduslike suhete uurimisel nii Liivi allikad, esijoones Das Livländische Urkundenbuch, kui ka Das Hansische Urkundenbuch ja Hansa Retsessid autori poolt arvestamist leiavad. Juba see asjaolu tohiks tagada Goetzi töö tähtsuse meie kodumaale.

Põhimõtteil püüab Goetz jälgida kaubalepinguis esineva õiguse sugulust Vana-Vene õigusega ühelt ja Cermaani omaga teiselt poolt. Lähtekohaks on tal seejuures ta enda poolt neljas köites väljaantud „Русская Правда“ (Stuttgart 1910—13), mille najal ta näidanud Germaani õigusmõistete- ja asutuste levimist Venemaal. Balti-Hansa ajalookirjandus on senni just sellele momendile vähem tähelepanu pööranud, piirdudes majandusajaloo käsitlemisega pigemini poliitilise ajaloo raamides, olles selleks ka õigustatud, kuna tema kasutada olev ainstik nii põhidokumentide kogudes kui arhiives seda teed osutas. Järjekulult võib ka tema Goetzi töölt olulist kasu oodata.

Ei vaja õigustamist ega seletamist asjaolu, et Goetz oma aine jagab kahte pääossa: kaubandus Novgorodiga ja kaubandus Väina kaudu. Samuti on iseenesest mõistetav, et meid Eestis esijoones huvitab Novgorodiga kaubitsemine ja et käesolevas esituses seda raamatu esimest osa peaaegselt arvesse võetakse.

Sissejuhatuses käsitleb Goetz Saksa linnade ja Novgorodi vahelisi kaubalepinguid üldiselt, nende sisu ja suhtumist privileegidesse, mis Venemaa kõrval teised maad Hansale olid annud.

Ta rõhutab seejuures vastolu nende rahvusvaheliste lepingute ja sakslaste poolt Saksa keeles kokku seatud Novgorodi skra vahel.

1) Deutsch-Russische Handelsverträge des Mittelalters; von Leopold Karl Goetz Dr. phil., Dr. jur. h. c., Dr. theol., Professor an der Universität Bonn. Mit einem Plan im Text und einer Karte. (Abhandlungen des Hamburger Kolonialinstituts, Bd. XXXVII, Reihe A, Bd. 6), Hamburg, L. Friedrichsen & Co, 1916.

Sellel alusel jõuab autor järgneva rühmitamiseni: põhilepinguiks tunnustatakse lepingud aastaist 1189, 1259, 1268 ja 1269; järgmise rühma moodustavad lepingud kunni n. n. Nieburi rahuni a. 1392, milline ise põhjalikku käsitlemist leiab, — ja lõpuks arutatakse lepinguid Nieburi rahust kunni a. 1493. Juba sellest selgub, millist tähtsat osa see Nieburi rahu, mida hiljemini heameelega eriliselt armastati nimetada cruzekussinge¹⁾, Vene-Saksa läbikäimises on etendanud. Sellel tugivad kõik hilisemad lepingud, seda peeti niivõrra täiuslikuks, et selle parandamise heaks keegi häält ei tõstnud. See on sama leping, mis alam-saksakeelses kujus Tallinna linnaarhiivis leidub.

Nieburi rahu huvitab meid eriti seetõttu, et selle läbirääkimistest esmalt kõik kolm Liivi soost Hansa linna Riig, Tartu ja Tallinn täieõiguslike liigetena osa võtavad. Selle tähtsaim otsus oli, et kaupmehele mõni Novgorodi sõda Rootsi, Saksa ordu rüütlite, Riia, Tartu ja Saaremaa piiskoppide, norralaste või meriröövlitega milgil viisil korda ei pea minema. Mereröövlite all tuleb muidugi mõista Vitalivendi, kes 1380-daist aastaist alates Läänemere kardetavaks tegid. Erilist huvi pakub lepingu venekeelses tekstis esinev Saksa ordu rüütlite nimetus: „Вельневицы“, ka „Вельяжане“. Goetz tabab muidugi tõtt, kui ta — olgu öeldud, Novgorodi kroonika väljaandja eeskujul — selle Vene sõna tuletab Eesti „Viljandist“. Seega oleks siis tõestatud, et need Viljandi ordurüütlid olid, kellega venelased kõige pealt tutvusid, milline väide veel toetust leiab üks kord esineva nimetuse „Велиядьской кумендеръ“ (Viljandi komtur) poolt. Järjekult on vahe ordurüütlite ja Vene lähimate naabrite, Tartu piiskopi vasallide vahel venelasile täiesti selge olnud.

Väinakaubandusse puutuvais lepinguis, olgu see siin ainult mööda minnes tähendatud, esineb Nieburi rahule vastava kokkuleppena n. n. „Kopussa leping“, mis 2. juulil a. 1406 suurvürst Witowti vahetalitusel Riia ja Poolotski vahel Kopussas tehti. Ka seda lepingut on tarvitatud alusena edaspidiste läbirääkimiste juures.

Kokkuvõttes võib rõhutada, et kodumaine ajalooainestik käesolevale teosele rikkalikumat huvitavust suudab pakkuda. Saagu autorile võimalikuks tema kavatsetud suurem teos peatselt lõpetada! Goetzi Saksa-Vene kaubandusajaloost keskajal oleks meil alles õieti suurt kasu oodata.

Tallinn.

Linnaarhiivar O. Greiffenhagen.

---

1) ristsuudlusega kinnitatud. Toim.

Dr. Heinrich David, Englands europäische Politik im neunzehnten Jahrhundert von den französischen Revolutionskriegen bis zum Tode Palmerstons, Bern und Leipzig, 1924, 496 lhk. Selle töö autor ei ole professionaalne ajaloolane, vaid poliitikamees, Schveitsi konföderatsiooni endine abipresident. Ka ei tugi töö arhiivimaterjalil, vaid senni trükkis avaldatud allikail ja monograafilisel kirjandusel, ega esita selle tõttu uusi, senni tundmatuid fakte. Sellest hoolimata väärib Davidi teos, mille üle lehvib tema autori õpetaja ja eeskuju, Alfred Sterni vaim, kõige tõsisemat tähelepanu, kui laiajooneline, omapäraselt disponeeritud ja huvitavalt läbiiviitud katse vaadelda Inglise diplomaatiat XIX aastasajal selle erilistes iseloomujoontes ja selle suhetes teiste välispoliitiliste probleemidega. Et autor Briti ilmariigi välispoliitika alataasa asetab üldeuroopaliste suhete laiasse raami ja viimaseleegi pühendab küllalist tähelepanu, siis pakub töö rohkem kui ta pealkiri näib lubavat. See on õigupoolest terve Euroopa välisdiplomaatia ajalugu Prantsuse revolutsioonisõdadest alates ja Palmerstoni surmaga a. 1865 lõpetades.

Töö tekkimise põhjustanud autori seletuse järgi need diametraalselt vastupidised hinnangud, mis ilmasõja ajal Inglise diplomaatiale osaks saanud ja autorile tõuke annud küsimust erapooletule vaatlemisele võtta. Sellepärast nimetab David oma tööd „Spätfucht des Weltkrieges“. Otsus, mille David Inglise diplomaatia kohta annab, on õieti heatahtlik. Selle iseloomulikuks jooneks olla ikka olnud vabadas doktrinäärsete eelarvamiste mõju alt, kaine reaalne pilk tõelisusele ja iga antud seisukorra külmavereline hindamine Inglise riigi ja rahva aktuaalsete huvide seisukohalt. Seda poliitikat iseloomustavat kõige paremini Palmerstoni sõnad: „meil ei ole ei igavesi liitlasi ega püsivaid vaenlasi; igavesed ja püsivad on meie huvid, mille rahuldamine meie kohus“. Võimes igal antud juhtumisel Inglise huvide seisukohalt vabalt ja sõltumatult otsustada seisnudki Davidi arvates Inglise välispoliitika terve jõud.

David püüab näidata, et Inglismaa kui üks liige Euroopa kehas viimasega ikka on olnud tugevamini seotud, kui inglased seda ise arvavad või mannermaalased seda tahavad tunnustada. Küll ei omavat Inglismaa Euroopa mandril üleliiga palju otsekoheseid huve, kuid need, mis on, olla selle eest seda tähtsamad. Belgia ja Konstantinopol, — neis kahes sõnas peituvat Inglise mandripoliitika võti. Hoolitseda selle eest, et Belgia mõne sõjaliselt tugeva mannerriigi sülle ei langeks, et Vahe-meri oma tähtsate kaubateedega Inglise mõjupiirkonnas püsiks, kõige pealt seda nõuavad Inglise diplomaatilt selle saarrahva ja kaubitseja rahva reaalsed huvid. David näitabki oma töös üksikasjaliselt Belgia ja Lähema-Ida küsimuste arengut kõnesolevale ajajärgul: Inglise võimsat tuge Belgiale selle riigi tekkimisel a. 1830—31, Inglise-Vene vastolusid Türgimaal ja Balkaniil, mis ikka teravamaga kuju omandasid ja Krimmi sõjas otsekohese kokkupõrkeni viisid j. n. e.

Samal ajal omanud Inglismaa Euroopa-riikide süsteemis väljapaistva ja ajalooliselt eriti tähtsa koha liberaalsete ja natsionaalsete püüete toetajana. Ka seda külg Inglise diplomaatias valgustab David õieti üksikasjaliselt ja huvitavalt, peatudes iseäranis pikalt Canningi ja Palmerstoni vastavate teenete juures. Canningist peale olnud Inglismaa peaaegu kogu Euroopa mandri liberaalse liikumise vastu sõbralikult orienteeritud ja toetanud, kui see Inglise huvidele otse vastu ei käinud, rahvaste püüdeid poliitilisele vabadusele ja rahvuslikule enesemääramisele. Eriti pidanud Palmerston otse Inglise poliitiliseks missiooniks selle eest valvel seista, et rahvaste vabaduspüüded Ungaris, Itaalias, Greekamaal ja mujal lõpulikult kokku ei variseks reaktsiooniliste võimuvallitsuste surve all. Kõige paremini õnnestunud osa Davidi teostest moodustavadki peatükid, mis käsitlevad Inglise diplomaatia suhtumist Greeka, Itaalia, Ungari ja Schveitsi küsimustesse.

Üksikud väljapaistvad diplomaadid ja vabadusvõitlejad — Pitt, Canning, Palmerston, Wellington, Talleyrand, Chateaubriand, Metternich, Kossuth, Mazzini j. t. — esinevad Davidi käsitluses elavate individuaalkujudena, kelle võimalikult tavavale iseloomustamisele autor silmnähtavalt õieti palju vaeva kulutanud, välja minnes vaatest, et välispoliitika õigupoolest see ala, kus isikuline element avaldub kõige vahenditumalt ja vastuvaidlematumalt. Ka aitavad teose eeskujuline dispositsioon, konkreetne ja voolav keel, huvitavad tsitaadid asjaomaste kõnedest ja memuaaridest kui ka

raamatulmaitsekas välimus igapidi selleks kaasa, et Davidi tööd mitte ainult eriteadlane, vaid ka iga asjast huvitatud haritlane kasuga ja naudinguga võib lugeda.

P. T.

The Cambridge Ancient History. Edited by J. B. Bury, S. A. Cook, F. E. Adcock. Vol. II: the Egyptian and Hittite Empires to c. 1000 B. C., XXV+751 lk., Cambridge, 1924, 35 s. net.

„Ajaloosnes Ajakirjas“ (1923, Ink. 158 järgm.) oli omal ajal juhitud tähelepanu Cambridge'i teadlaste suurejoonelisele ettevõttele välja anda vana ajaloo koguteos „The Cambridge Ancient History“ ning ühtlasi tutvustati lugejat selle teose sisu ja iseloomuga. Vahepeal on nimetatud I köite jaoks juba II trükk tarviliseks osutunud — see edu on väikse vaheaja juures sarnase kapitaalsete teose kohta otse üllatav — ja käesoleval aastal ilmus ka teose II köide, mille käsitus ulatub kuni umbes a. 1000 e. Kr.

Selle II köite sisuks on seega aastasajad (XVI—X), mille ajalugu on võimalik esitada juba kaunis kindlakujuliselt — kuuluvad ju siia sündmused, mis hästi tuntud Vana Testamendi (Iisraeli ajalugu) ja antiik-aja klassilise traditsiooni põhjal (Minose kuningriik, Trooja sõda, doorlaste rändamised). Need meie teadmised on viimase 40 aasta kestel rikastunud veel tähtsal määral arkeoloogiliste ja isegi dokumentaalsete leidude tõttu (Tell-el-Amarna ja Boghaz Keui arhiivid). Seepärast võime oletada, et pilt, mille CAH II köide annab 1600—1000 a. ajaloo kohta, tulevikus vististi küll veel täieneb, iseäranis üksikasjus, kuid kardinaalselt enam ei muutu, nagu ta tõepoolest osutub muutunuks, kui lugeda sama ajajärgu käsitlusi, mis kirjutatud enne mainitud leidsid, umbes 50 aasta eest.

Kirjeldatavat epooki iseloomustavad kõige pealt kokkupuutumised edela-poolse Aasia, Egiptuse ja kagupoolse Euroopa rahvaste vahel. Neis kokkupuudetes omandab suure tähtsuse sillana Euroopa ja Aasia vahel Väike Aasia. Selle maa kirjeldusega algabki sellepärast CAH II köite käsitus. Edasi tõmmatakse käsitluse piirkonda Egiptus, Babüloonia, Assüüria; pööratakse siis ülesti Väike Aasiale, et anda üksikasjalisema pildi Hittiitide riigist; järgneb Süüria ja Palestiina ajalugu; ning viimati n. n. Ägäuse kultuuri ajalugu, mis koondus Kreeta saarele ja Greeka mandrile. Lõpeb käsitus Trooja sõja — sellega ühenduses ka Homerose küsimus — ja doorlaste rändamistega seotud küsimuste valgustamisega.

Kogu töö on ära jaotatud 14 autori vahel, kes kõik silmapaistvad eriteadlased omal ajal. Seega on tingitud teose sama tugevus ja nõrkus, mis oli tähendatud juba I köite referaadis. Selle peale vaatamata võib ka seda monumentaalset köidest tervitada kui üht suuremat saavutust Vana ajaloo esituste alal.

Raamatule, mis meeldiv nagu I-negi köide oma välimuselt, on juurde lisatud rida kaarte. Kahjuks pole võimalik olnud juurde lisada samuti illustatsioone. Kuna esituse baasiks tihti arkeoloogilised leiud, siis oleks vastavad illustatsioonid väga tarvilised. Siiski teatakse eessõnas kavatsusest välja anda eriline köide tahvlitega, mis nimetatud puuduse tagantjärei kõrvaldaks. Ühtlasi teatakse, et koguteos suuremaks kujuneb, kui alguses oli kavatsatud; vähemalt osutub ta 9-köiteliseks. Kaanepildiks on seekord Tell-el-Amarnas leitud Ikhnaton'i (Amenophis IV) näoil.

P. B.

M. J. Rostovtzeff. Vana ajaloo üldkäsitus (Очеркъ истории древняго міра). Idamaa, Greeka, Rooma. 326 lk., Berlin, 1924 (Vene keeles).

Käesolevas teoses esitab prof. Rostovtzeff Vana ajaloo üldkäsitluse, mille eesmärgiks näib olevat rahuldada eestkätt haritud lugejat, ka mitte-ajaloolast. Võrsunud on teos loengutest, mida R. pidanud Ameerikas Wisconsin'i ülikooli üliõpilastele. Eeldades ajaloo-faktide teadmist esitab autor neid oma raamatukausis vähe, seejuures vaid peamiselt ja nimelt eesmärgiga, „näidata nende omavahelist sidet, neid selgitada ning neile üles ehitada Vana ilma arenemise ajalugu, kuivõrra see on võimalik meie teadmiste praeguse seisukorra juures“.

Rostovtzeffi Vana ajaloo esitus avaldab kaunis tervikulise mulje. See mulje on tingitud autori süvendatud arusaamisest Vanast ajaloost ja tema, tihti individuaalseist vaadetest selle ajaloo probleemidele. Kahjuks pole autoril võimalik olnud, ruumi puudusel, isegi mitte lisamärkusi oma teosele juurde lisada, millest oleks näha olnud, mis õieti kuulub tema isiklike vaadete ja hüpoteeside piirkonda. Ka ei leidu raamatus, peale mõne näpunäite eessõnas, mingisuguseid bibliograafilisi andmeid; samuti puuduvad illustratsioonid. Siiski võib soojalt tervitada Vana ajaloo üldkäsitlust sarnase teadusemehe poolt, nagu seda on Rostovtzeff. Olles, nagu kriitika seda viimasel ajal tihti toonitanud, ajaloolaseks otseki loodud, on R. haruldase arusaamisega suutnud Vana ajaloo olemusse ja probleemidesse tungida. Seepärast kaaluvad tema vaated, ka siis, kui nad lahkarvamisi esile kutsuvad, ometi üliraskelt. Kuid mis lahkarvamistesse puutub, siis pole siin koht neid arutama hakata. Tahaks seevastu toonitada seda, mida pakub R. raamat haritud lugejale. Ja siin võib kinnitada, et see üks neist raamatuid on, mis praegusaja kultuurinimese ilmavaate arendamisele võimsalt kaasa aitavad. Võtame näit. autori lause lhk. 12: „Antiik, täh. Greeka-Rooma kultuuri uurimine omab määratu tähtsuse iga mõtleja nüüdisaja kultuurinimese kohta ja peab olema üheks aluseks tema teaduslikule haridusele“, sest „mõista kaasaegsust võib ainult see, kes selgesti enesele ette kujutab, kuidas arenesid riiklus ja kultuur antiikaja maailmas“. Arvan, et ka skeptikul tuleb järele anda ja kinnitada, et see lause R. raamatus tõepoolest on põhjendatud. Ning läbi lugedes raamatu, peab lõpuks ka veel imestama, kui võrra palju autor on suutnud siiski mahutada vääruslikku esitust oma võrdlemisi väikesse tõesse (kõigest 315 lk. teksti). Nii ei nõuaks suuremat aega teose lugemine ka sellelt, kelle huviala ei koondunud humanitaarteadustesse. Kasu aga oleks ülisuur.

P. B.

*

Saaremaa ja Muhu muinasjäänused. Sissejuhatus kirjutanud prof. A. M. Tallgren. Kirjeldanud üliõpilased A. Karu, H. Laur, F. Leinbock, H. Moora, A. Tiitsmaa, T. Vaas. Tartu Ülikooli Arkeoloogia Kabineti toimetused II. „Odamees“ (Carl Sarap) Tartu 1924 (XXIV + 148 lk. 8° + 1 pl. + 3 kaarti).

See arkeoloogiline töö põhjeneb prof. A. M. Tallgrenilt algatud antiikvaarilis-topograafilistele uurimistele, milleks Arkeoloogia kabinet igal suvel läkitab üliõpilasi-stipendiaate eri kihelkonnisse. Raamat jaguneb kahte ossa: prof. A. M. Tallgreni ülevaade saarte muinasloost ja materjali kogu — üksikute muinasjäänuste kirjeldused kihelkondade kaupa. Kuna töö on määratud peasjaliselt laiematele ringkondadele, silmas pidades eriti kooliõpetajaid ja koolide raamatukogusid, on ülevaade vastavalt populaarselt kirjutatud. Kuid ta pakub siiski suurt huvi eriteadlasile. See on esimene sellesarnane töö, mis annab kokkuvõtte saarte muinasaja ja kultuuri arenemise kohta, põhjenedes kõigele senni tuntud materjalile. Tähelepanuväärne huvi pakub saarte (eriti Saaremaa) arkeoloogiliste nähtuste seletamine nende geograafilisest seisukohast: tihedat asustust kiviajal soodsate kalapüügi võimalustega ja silmapaistvat õitseega nooremal rauaajal — võrreldes muu Eestiga — Saaremaa asukohaga, tookordse Skandinaavia-Idamaade kaubateel. Selle tõttu on ka just Skandinaavia, Crici Ojamaa, mõju sel ajal saartel tugevam kui muus Eestis.

Üliõpilaste kihelkondade muinasjäänuste kirjeldused sisaldavad peale lühikese üldkokkuvõtte iga vastava kihelkonna kohta ka üksikasjalisi kirjeldusi igast kinnisest või lahtisest muinasjäänusest. Hulk jooniseid — plaane, ülesvõtteid ja joonistusi — seletavad teksti, raamatu lõpul on kolm kaarti, mis näitavad eri ajajärgude muinasjäänuste levimist saartel. Kirjeldused on üldiselt head ja täpsed, väike ebapiisavus on märgatav, mis kuid koguteosel möödapääsmata. Suure tähtsusega on bibliograafilised teated, mis iga muinasjäänuse kirjelduse kõrval seisavad. Autorid, ja eriti raamatu redaktor, üliõp. H. Moora on raske, igava ja ajaviitva asjade identifitseerimise töö vanemas kirjanduses olevate andmetega ära teinud ja sellega märksa kergendanud töö edaspidistele uurimistele.

Lõpuks olgu veel mainitud, et lähemal ajal ilmub raamatule saksakeelne referaat, lisana väljamaale saadetavaile eksemplarele. Seega antakse võimalus seda tööd ka väljaspool Eestit tundma õppida ja tarvitada.

M. S.

*

(Aug. Kitzberg): Ühe vana „tuuletallaja“ noorpõlve mälestused. Noor-Eesti kirjastus, Tartus 1924. Eesti uuema ajaloo uurimisel annab pea igal sammul end tunda vastava memuaarkirjanduse hõredus ja puudus. Ainult harva ilmuvad siin väärtuslikumad killud, mis seda pundust osaltki parandavad ja sellepärast on rohkesti tervitatavad. Niisuguste hulka kuuluvad ka äsja ilmunud „Ühe vana „tuuletallaja“ noorpõlve mälestused“.

Käsitelles oma lapse- ja noormehe-põlve mälestusi, esitab autor rea huvitavaid ja iseloomustavaid katkendeid Eesti ärkamisajast ja sellele eelnenud ajajärgust. Ladusalt, elavais värves esitatakse siin elu-olu külas, tuuakse katkendeid haridusoludest ja nende kujunemisest, majandusliku arengu alalt jne. Mitte rikkad sündmustikult, esitavad „tuuletallaja“ memuaarid aga rohkesti huvitavalt joonistatud inimtüüpe külast ja mõisast. Siin on neid külakoolmeistreid, kihelkonnakooliõpetajaid, köstreid, vallakirjutajaid, peakohtumehi, esimesi Eesti mõisnikke jne. Kuna autor ise on olnud pikemat aega kihelkonnakohtu notääriks, siis on see võimaldanud heita ka mõningaid pilke mõisnikkude telgi taha, kust ta esile toob nii mõnegi elavalt joonistatud kuju. — Raamatus käsitletud hilisemas ajajärgus on autor kokku puutunud ka mõne ärkamisaja Eesti avaliku elu suurusega, nagu C. R. Jakobsoni, Dr. M. Veske ja J. Jungiga, kus ta on osanud tähele panna mõndagi iseloomulist joont, mis nende tegelastega tutvunemiseks pole esitatud ülearustena.

„Tuuletallaja“ on oma mälestusi kirjutanud küll üsna vana mehena, kel juba kuus aastakümnet selja taga. Ka pole tal kasutada olnud päevaraamatut ega varem ülestähendatud märkeid (peale oma venna mälestuste). Sellest hoolimata väärivad aga tema mälestused üldiselt üsna suurt usaldust, eriti tänu just autori heale mälule. Sama tuleb ütelda ka selle otstarbe puhul, milleks ta oma mälestused kirja pannud ja avaldanud. See pole sündinud mõneks arvete õiendamiseks ega eneseülitamiseks, vaid need on avaldatud veendumuses, et autor minevikust esile kutsub mõndagi huvitavat, mis väärib kaas- ja järeililma tähelepanu ja mida ta enesega ei taha hauda võtta. Säärase motiiviga esitatud memuaarid kuuluvad ikka paremate hulka. Ja Eesti kirjanduses on säärase hulgas koht kindlasti ka „Tuuletallaja“ noorpõlve mälestusil.

H. K.

*

Hiljuti ilmus Tallinna linna arhivaari O. Greiffenhageni sulest lühike ülevaade „Der Charakter unserer heimischen Reformation“ (peetud ettekandena Tallinna kirjanduslikus seltsis 29. oktoobril a. 1924). See väike töö pakub kaunis kena ülevaate reformatsiooni tulijaastate kohta Eestimaal, eriti Tallinnas.

A. R. C.

*

Läinud aastal ilmunud Keila kirikuõpetaja A. Kõögardali teos „Keila kihelkonnast“ sisaldab peajasuliselt andmeid Keila kiriku ajaloo kohta, kuna kihelkonna ajalugu võrdlemisi vähe riivatakse. Et autoril puudub ajaloolise hariduse kool, selgub nii teose sisu jaotusest kui ka käsitlusest enesest. Hoolimata sellest on teos üks paremaid senni meil ilmunud kihelkondade ajalugude hulgas ja väärib kodumaa ajaloo harrastajate tähelepanu, seda enam, et raamatukene sisukohaselt õieti rikkalikult ja trehvalt pildistatud.

J. S.

Ajakiri

„TULEV EESTI”

Eesti Karskusliidu ja Eesti eugeenika seltsi „Tõu-
tervise“ ühine häälekandja. Ilmub kord kuus.

Eelmainitud ajakiri ilmub 1925. a. jaanuarist peale sisuliselt mitmekesisemalt, kuna tõuterwishoidu puutuv osa juurde tuleb, rohkem rõhku pannakse lühemate teadete, väljavõtete jne. peale. Kõik, kes huvitatud Eesti rahva tõulisest tublidusest, rahva arvu tõusmise küsimusest, kui ka rahva kehalisest ter-
visest, peaks ajakirja tellima.

Nõudke proovinumbreid!

Tellimishind: aastas 300 mrk., pooles aastas 150 mrk., üksik nummer 25 mrk.

Kuulutuste hind: 1 lhk. 1000 mrk.,
 $\frac{1}{2}$ lhk. 500 mrk., $\frac{1}{4}$ lhk. 250 mrk.

Aadress: Tartu, Jakobi t. 8, telef. 404,
postk. 86.

Austusega

„Tulev Eesti“ toimetus.

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi väljaanne

„AJALOOLINE AJAKIRI“

jätkab käesoleval 1925. aastal sennisel kujul oma ilmumist. Ta seab enda ülesandeks tõlgitseda meil ajaloolisi harrastusi, äratada huvi ajaloo, eestkätt meie rahva ajaloo vastu võimalikult laiemais ringkonnis väljaspool uurijate ja ajaloo õppijate kitsaid rühmi. Vastavate artiklite, ülevaadete ja arvustuste kaudu jälgib „Ajalooline Ajakiri“ nii kodumaa kui ka üldise ajaloo uurimise edusamme meil ja mujal.

Senni on „Ajaloolises Ajakirjas“ kirjutusi avaldanud: prof. W. Anderson, dots. P. Bauman, prof. J. Bergman (Rootsi), prof. A. R. Cederberg, O. Freymuth, O. Greiffenhagen, T. Holm (Rootsi), E. Kerem, R. Kleis, H. Kruus, prof. J. Kõpp, L. Metslang, H. Moora, prof. H. Oldekop †, H. Ottenson, dots. K. Ramul, G. Rauch, H. Sepp, prof. O. Sild, prof. A. M. Tallgren (Soome), P. Treiberg ja Dr. Fr. Westling (Rootsi). Peale eelnimetatute on veel lahkesti kaastööd lubanud: Dr. Arvi Korhonen (Soome), prof. W. Süss, prof. V. Voionmaa (Soome) j. t.

„Ajaloolise Ajakirja“ tellimishind: 140 markat aastas. Üksik number 40 marka. Kuulutuste lehekülge — 1000 marka, $\frac{1}{2}$ lehekülge — 500 marka jne.

Talitus asub: Tartu, Promenaadi tänav nr. 7-a. Kirjastus „Odamees“.

Järgmine number ilmub märtsikuus. 1922. aastakäigust on veel saada üksikuid numbreid — à 30 marka. 1923. ja 1924. aastakäiku on veel saada, 1923. aastakäik — à 100 marka, 1924. aastakäik — à 140 marka.

Ajalooline Ajakiri

Kolmas aastakäik

1924

TOIMETUS:

P. Treiberg

Peatoimetaja

P. Bauman

A. R. Cederberg

H. Sepp

R. Kleis

H. Moora

H. Ottenson

